



Захваљујем на сарадњи, подршци, сугестијама и идејама:

Владимиру Каракушевићу – сину Александра Класа, рецензентима – Весни Павићевић и Слободану Јовановићу.

Класовим пријатељима из земље и света – Југославу Влаховићу, Зефирину Грасију, Радивоју Бојичићу, Горану Ђеличанину, Петру Писместровићу и Марку Де Ангелису.

Сарадницима и колегама из НБС који су учествовали у припреми и организацији изложбе и каталога. Програмском архиву РТС-а на уступљеним снимцима са интервјуима Александра Класа.

Подршка и покровитељство
Министарство културе и информисања Републике Србије

КЛАС

КАРИКАТУРЕ

Народна библиотека Србије
Београд 2021

Аутор изложбе и каталога
Горана Стевановић

Аутор изложбе и каталога
Горана Стевановић

КЛАС
КАРИКАТУРЕ

Издавач
Народна библиотека Србије
Скерлићева 1, Београд
www.nb.rs

За издавача
Владимир Пишталo

Уредник
Драган Пурешић

Рецензенти
Весна Лакићевић Павићевић
Слободан Јовановић

Лектура и коректура
Драгана Перуничич

Превод на енглески језик
Татјана Домазет

Дизајн изложбе и каталога
Милош Нинковић

Штампа
Ретро принт, Београд

Тираж
300

ISBN
978-86-7035-471-5



Текст каталога резултат је опсервације и реконструкције дела стваралаштва Александра Каракушевића Класа на основу његове заоставштине коју је у априлу 2019. Народној библиотеци Србије поконио уметников син, Владимир Каракушевић. Из обимног Класовог опуса, који садржи илустроване плакате, оригиналне илустрације и рекламну графику, издвојене су карикатуре као репрезентативни примери на основу којих су посматране и анализиране стилске карактеристике и тенденције које манифестују типизирани политичке слабости и аномалије друштва у целини, као и индивидуалне специфичности појединаца. Главну потешкоћу у раду чинио је недостатак општег и целовитог прегледа развоја југословенске карикатуре, као и мањак стручних текстова на ову тему, при чему су важну улогу у одабиру коришћене литературе имали ликовни каталози појединих југословенских карикатуриста. Део истраживања поткрепљен је на основу сачуване хемеротеке и фототеке уметника. Рад је конципиран у седам целина, при чему су тумачења појма карикатуре и комике у уводном поглављу дата на темељу психолошких и филозофских теорија и ставова. Посебна пажња посвећена је Класовој дугогодишњој сарадњи са часописима *Јез* и *Илустрована полиџика*, са којима је остварио плодну и најдуготрајнију сарадњу. Дат је детаљан хронолошки преглед награда и признања, а као засебне целине издвојене су портретне и путописне карикатуре. Прилог раду чине сећања Класових колега и пријатеља – Зефирина Грасија, Југослава Влаховића, Радивоја Бојичића, Горана Ђелићанина, Петра Писместровића и Марка Де Ангелиса. Циљ рада усмерен је на валоризацију и сагледавање Класовог бављења карикатуром са тежиштем на аналитичком презентовању чињеница. Идеја водиља превасходно је била усмерена на истраживање позиције стваралаштва аутора, указујући на идеје, ставове и перцепцију друштвеног и културног контекста друге половине 20. века.



Ахъ Така! Ели могуће, да ми тако губно, савиъ као мува
у млеку изгледати?

Прилог Улазница 15. (1851. г. број 3.)

О КАРИКАТУРИ

Карикатура је одувек чинила важан део популарне културе, нарочито пре појаве телевизије и других електронских медија. Била је и остала критика духа времена, услед чега се у њој, више од било које друге ликовне форме, *мере стешени слободној изражавања, друштвене оријентације, локалне доје једне средине, али и визије неке лейше и боље садашњости и тежње усмерене према светлијој будућности*.¹ Без критичког става нема добре карикатуре, а како је он *одређени начин мишљења и деловања према друштву и другима*,² онда је карикатура његов инструмент за пружање отпора и одбијање онога што јесте. Карикатура може бити типолошка и тематска, односно портретна, која се бави појединцем и ситуацијом неког догађаја. Обе су настале као реакција на ренесансну тежњу стварања по канонима идеалне лепоте, вере у ред, склад и симетрију.³ Ситацијска карикатура укључује вид ангажоване карикатуре – кроз духовите приказе политичких прилика, као и карикатуре свакодневице у којој су протагонисти представници одређене класе. Породица је такође нуклеус у коме се рађају безбројне варијације духовитих ситуација са донекле устаљеним стереотипима. Преувеличавајући, умањујући или искривљујући, карикатура помера границе, поседује моћ да жигуше субјекат свога представљања, уводећи га у јавну сферу. Као и пародија, изобличава оригинал и користи хумор како би открила недостатке и мане, а где ће се у карикирању подвући граница зависи од талента цртача и снаге његове фантазије, јер нико лакше не склизне у баналност од хумористе, како наводи Моша Пијаде.⁴ Обрађујући локална збивања и глобалне проблеме, постала је моћно средство политичке и социјалне борбе, *одражавајући историју дунџа кроз иронију и хумор, у којој нико, чак ни један политичар или званичник, није недодорљив*.⁵ Попут митолошке биљке *јанацеје* која лечи од сваке болести, или *Леше* – реке из подземног света са које су душе покојника пиле воду да би заборавиле прошлост, карикатура може бити и врста оног чаробног и универзалног

1 Ирина Суботић, *Сабахадин Хоџић: ретроспективна изложба слика, цртежа и карикатура поводом двадесетогодишњице смрти Сабахадина Хоџића* (Београд: Галерија Београд, 2004), 11.

2 Мишел Фуко, *Шта је кришка?* (Нови Сад: Академска књига; Београд: Институт за филозофију и друштвену историју, 2018), 13.

3 Frano Dulibić, „Definiranje karikature kao likovne vrste”, у *Karikatura*, ur. Jadranka Brnčić (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta, 2005), 16.

4 Моша Пијаде, „Нешто о карикатури”, *Borba* (1953): 10.

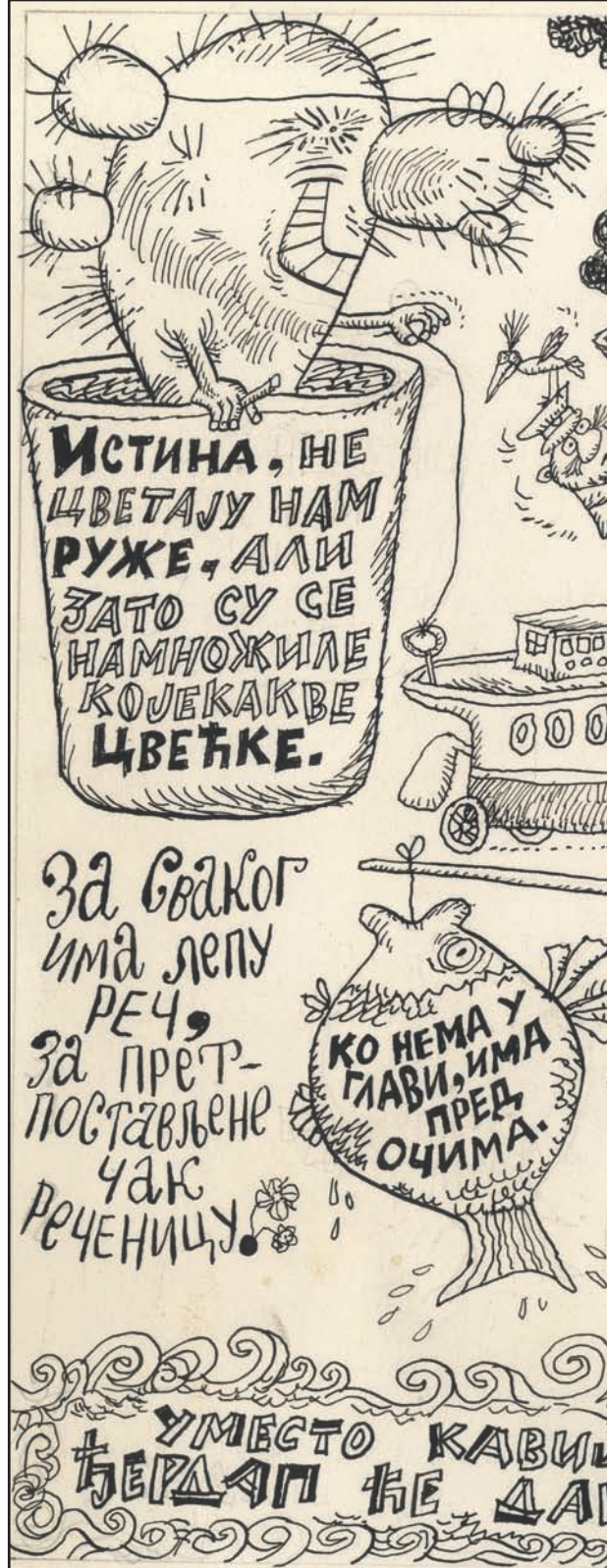
5 Frano Dulibić, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine* (Zagreb: Leykam International, 2009), 15.

лека који нам олакшава тешке и суморне дане, примећује Душан Малетић.⁶ На путу изражавања личног става и мишљења, сазрела је у незаобилазни мелем за људске слабости, као друштвени катализатор уз помоћ кога се лакше превазилазе проблеми свакодневног живота; нешто попут чаробног штапића који разоткрива истину кроз окамењене наслаге политичких и друштвених превирања. Но, карикатуре имају и другу страну... њихови аутори по правилу покушавају да нас увере да живот и није тако црн, *нейресхано при-ишомљавајући немоћу свакидашњицу, догађући зрно слајкој, или торкој... већ према пошреби.*⁷

Преко разноврсних сликовних форми које се преламају кроз призму комичног, карикатура своје намере исказује сажетим и често индиректним формулацијама, истовремено постајући снажно агитационо средство. Преводећи вербалне и менталне категорије у визуелну раван, карикатуристи су с временом усавршили методе типизације и генерализације, свдећи појаве на симболе, те вешто премештавали културне и језичке баријере. Сливковне представе и речи не бораве у истим појавним световима, али то не значи да не могу да се допуњују, сарађују и комуницирају. Карикатура може бити подређена текстуалној поруци како би подвукла или појачала игру речи, а посматрач је у потпуности разуме тек пошто прочита текст. У том случају, карикатуриста често користи изговор специфичног дијалекта, или преузима речи из страног језика као посебност у начину говора. Неки ликовни критичари прве половине 20. века сматрали су да је карикатура без текста савршенији облик у односу на ону праћену текстуалним објашњењем, јер је кроз самосталан цртеж на најсажетији начин све речено. Овакво тумачење подразумева да је карикатуриста прибегао тексту као помоћном средству, када цртачким елементима није изрекао целовиту поруку, чиме се брани независност и чистоћа ликовности, односно њена

6 Dušan Maletić, „O karikaturi“, *Danas*, god. 3, br. 43 (1963): 9.

7 Драган Новаковић, „Човјек, море и карикатуре“, *Побједа* (1988): 9.





самодовољност.⁸ Теодор Хојс (Theodor Heuss) у *Естетички* карика-
шуре износи став да карикатуру треба третирати као жанр праћен
елементима вербалног, тј. да она никада није само ликовна дис-
циплина, већ се темељи на литерарној идеји, која се са допунама
очитава као виц.⁹ Карикатура је засигурно одавно *постала* слуш-
киња *литературе*, захваљујући индустријској производњи, што је
најсигурнији пут ка њеној негацији... нека су од размишљања на ову
тему.¹⁰ Стога се можемо запитати: не лежи ли она у агонији изопаче-
чена, или мучно и насилно умире?

Искривљена реалност и карикирање разарају хармонију и склад,
чиме се потенцира контраст између стварног изгледа неке особе
или реалне ситуације. На тај начин се у нама јавља осећај сличан
дечјем задовољству. Наиме, уживање у карикатури, према Фројду
(Sigmund Freud), заправо потиче из нашег односа према детињству,
односно *инфантилном животи*, док се појам комичног тумачи као
досетка која примењује начин говора својствен детету коме је
блиска непредвидљива игра речима.¹¹ Ова теза може се развијати
и даље, кроз промишљања и аналогии између карикатуре и типич-
них елемената дечјег цртежа, чија се интерпретација односи на
технике које су заједничке досетки и свету снова, а које се огледају
у коришћењу супротности, бесмислица и апсурдних ситуација.¹²
У веселом расположењу, сматра Фројд, већина људи способна је
да репродукује шале, док код малог броја особа оне нису зависне
од тренутних осећања. Надаље, закључује да сан остаје *асоција-*
лан друштвени производ, који настаје унутар једне личности, као
компромис душевних сила које се у њему боре. Досетка је, с друге

8 Frano Dulibić, „Теоријске и повјесне значајке карикатуре: увод у методологију истраживања”, у *Karikatura*, ur. Jadranka Brnčić (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta, 2005), 94.

9 Theodor Heuss, *Zur Ästhetik der Karikatur* (Stuttgart: Scheufele, 1954), 9.

10 Dušan Maletić, „O karikaturi”, *Danas*, br. 43 (1963): 7.

11 Sigmund Freud, *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom* (Novi Sad: Matica srpska, 1960), 166–185.

12 Исто.

стране, *најсоцијалнија од свих душевних радњи* које теже да остваре уживање, за шта су јој неопходна друга лица која учествују у душевном процесу који је сама подстакла. Настали у различитим подручјима душевног живота – сан, као измењена жеља која се не може препознати, а досетка као игра, стичу се у истом циљу окренутом ка спољном свету, у балансу између избегавања непријатности и постизању уживања.¹³

Одговор на карикатуру је смех, али и увреда, уколико је претеривање остварено у расном, социјалном или верском контексту. Могућности су разноврсне – од префињене сатире која изазива осмех само на врховима усана, до комике ситуације која провоцира громогласан смех праћен различитим гримасама. Генеза теорије смеха и појма смешног доживела је видну трансформацију кроз различите историјске периоде. Платон (Πλάτων) је смех схватао као израз супериорности над другим људима, коју пристојан човек треба да суспреже у животу, а уметник у своме занату. Схватањем да смех често измиче нашој вољи и контроли, римски говорник Квинтилијан (Marcus Fabius Quintilianus) на трагу је познијим тумачењима, која филозофску позадину проналазе у схватању да је у питању заправо само природна реакција нашег тела, када никакав други (мисаони) одговор није могућ.¹⁴ Код средњовековних мислилаца смеху је био признат *сѡαισϋс сѡрасѡи душе – својсѡво човека које нема никакве везе са његовим бићем*.¹⁵ Француски филозоф и математичар Рене Декарт (René Descartes) супротставља појмове знања и смеха... јер боље је бити мање весео, а више знати. Другим речима, карактерне слабости човека и његови хирови су извор смешног.¹⁶ Холандски филозоф и један од главних представника рационализма, Барух Спиноза (Baruch Spinoza) у својим размишљањима по први пут смеху не ускраћује право појављивања у свим приликама, сматрајући да је априори добар за тело и дух.¹⁷ Томас Хобс (Thomas Hobbs) први је модерни мислилац друге половине 17. века који развија теорију о смеху као последици супериорности, односно изненадног ликована.¹⁸ По енглеском филозофу Херберту Спенсеру (Herbert Spencer), смех је знак неког напора који изненада наилази на празнину. На то се надовезују и Кантова (Immanuel Kant) размишљања да смех долази од неког очекивања које се нагло расплине ни у шта, односно то није ништа друго него слабост нашег духа, што допуњује и физиолошким објашњењем.¹⁹ Луиђи Пирандело (Luigi Pirandello), један од најлуциднијих проучавалаца смеха, сматрао је да сваки народ има свој властити

¹³ Исто.

¹⁴ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1985), 198.

¹⁵ Igor Perišić, *Uvod u teorije smeha* (Beograd: Službeni glasnik, 2012), 74.

¹⁶ Исто, 84.

¹⁷ Исто, 88.

¹⁸ Исто, 91.

¹⁹ Исто, 74.



Имаће ли карџу више за Унинској?
Не, имам само за себе и моју Мицу.

хумор, али да прави хуморизам (способност стварања хумора) јесте универзална категорија.²⁰ По Фројду, карикатура ствара деградацију тако што из свеукупног израза узвишеног објекта издваја једну једину комичну црту, чијом изолацијом се постиже комични ефекат.²¹ Аустријски историчари уметности Гомбрих (Ernst Hans Josef Gombrich) и Крис (Ernst Kris) блиски су Фројдовом ставу да је духовитост заправо својеврсна супституција за агресивне импулсе.²² Принцип смеха који ослобађа, према руском филозофу Михаилу Бахтину (Михаил Михайлович Бахтин), доживео је своју најважнију промену

20 Luigi Pirandello, *Humorizam* (Split: Mogućnosti, 1962), 268–288.

21 Sigmund Freud, *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*, 144–165.

22 Ernst Gombrich, Ernst Kris, *Caricature* (Hamondsworth: Penguin Books, 1940).

трансформишући се у хуморизам, иронију, сарказам и комично.²³ То је ефекат људске душе који има критички, слободан, циничан став према случајним догађајима, катарза која помаже да размишљамо изван оквира; пријатељски, ироничан или љубазан сусрет који на тренутак омогућава бекство из свакодневног живота. Свака епоха, као и сваки народ, развијали су сходно свом менталитету својствено осећање хумора. Док су Немци били склони декоративности, стилизацији, наглашенијој епици и незграпној духовитости, Французима је била ближа једноставност, лапидарност, љупкост и досетљивост у карактеризацији ликова, што је најпрецизније дефинисао родоначелник југословенске политичке карикатуре, Пјер Крижанић.²⁴ Есејиста и социолог Жил Липовецки (Gilles Lipovetsky) запажа парадоксалну чињеницу да крајем 20. века опада интерес за карикатуру. Окренут себи, постмодерни човек све ређе праска у смех, све теже се одушевљава и предаје весељу; *одређени осмех* заменио је *необуздани смех*, док цивилизација наставља свој пут стварајући нарцистичко човечанство, без излива некадашње радости.²⁵

У развијеним западноевропским земљама први цртежи са карикатуралним елементима у изразу и идеји појавили су се крајем 16. века кроз гротеску, сатиру, пародију и друге облике везане за изражавање хумора у ликовној уметности. Критичари карикатуре помињу сликара Анибала Карачија (Annibale Carracci) као аутора првих карикатура, тј. експерименталних цртежа са дидактичком функцијом, насталих у ширем историјском оквиру друге половине 16. века.²⁶ Постепено превазилазећи илустративни и пропагандни шаблон, карикатуре су у 18. веку радили француски сликари Жан Оноре Фрагонар (Jean-Honoré Fragonard) и Пјер-Антоан Бодуен (Pierre-Antoine Baudoin), док графички циклуси Вилијама Хогарта (William Hogarth) у Енглеској, који су третирали друштвено-политичку сатиру, као и цртежи политичког карактера уметника Гилреја (J. Gillray), постижу све одређенији уметнички карактер. Либерализација политичких идеја, и развој технике штампе у читавој Западној Европи у 19. веку омогућили су да се од пионирских експеримената пређе на озбиљније схватање карикатуре и њену све распрострањенију примену у хумористичким часописима и магазинима сатиричног карактера.²⁷ Француски сликар, графичар и карикатуриста Оноре Домије (Honoré Daumier) ради сатиричне илустрације тридесетих година 19. века, у време када је либерални новинар Шарл Филипон (Charles Philipon), основао часопис *Карикаштура* (La Caricature). Представљајући у својим почецима облик забаве за уметнике и

23 M. M. Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse* (Beograd: Nolit, 1978), 56.

24 Пјер Крижанић, „О карикатури: поводом једне изложбе карикатура”, у *Српска ликовна кришка: избор* (Београд: Српска књижевна задруга, 1967), 462.

25 Gilles Lipovetsky, *Doba praznine* (Zagreb: Novi Sad, 1987), 122.

26 Courtneu Rawlings, „Caricature in the Carracci Academy: Experiments at the Limits of Recognition”, <https://www.academia.edu/> (преузето 21. 7. 2020).

27 Гордана Станишић, *Nobody is perfect: карикаштура у делима југословенских уметника из збирке Народној музеја у Београду* (Београд: Народни музеј, 2013), 17.

елиту, утицај карикатуре вртоглаво је растао, немилосрдно исмевајући и разобличавајући политичке, моралне и социјалне слабости појединаца и ширих друштвених слојева.²⁸ Када се једном обрела у окриљу политичке пропаганде, карикатура стасава у моћно оружје за демаскирање и исмевање моћних појединаца. Упркос променљивом државном моделу културне политике, који је пратио читав међуратни период 20. века, све више се интензивирала њена друштвена улога, док се уметничка, стилска и методолошка зрелост препознавала у све комплекснијем дискурсу.²⁹

Са извесним закашњењем у односу на развијенији део Европе, Србија се тек средином 19. века нашла на путу ка остварењу политички слободнијег друштва, упознајући јавност са потенцијалом карикатуралних представа, као нове димензије репродуковања реалности која је све одређеније утицала на надградњу колективног духа нове епохе. У контексту развоја српске карикатуре, чији се несигурни почеци везују за период између 1850. и 1910, први шаљиви цртежи код Срба настају у Београду, скоро истовремено са карикатурама које је Домије радио у Француској. Пионир карикатуре, у тренутку када се српски народ борио за национална и политичка права 1849. године, био је сликар Димитрије Аврамовић, аутор гротескних цртежа и политички обојених карикатура које је објављивао у ондашњим листовима – *Шумадинки*, *Седмици* и *Шаљивцу*.³⁰ Најдуговечнији и уједно најтиражнији шаљиви лист на прелазу два века био је *Врач-Појађач*, а на самом заласку епохе појављују се листови *Сшрела*, *Мољац*, *Чейркало* и *Церекало*, чији квалитет није могао да парира *Врачу-Појађачу*.

Почетком 20. века отпочело је ново поглавље развоја модерне српске карикатуре, када је свестрани уметник Брана Цветковић 1902. покренуо лист *Сашир* коментаришући збивања из политичког и друштвеног живота.³¹ Вешто разоткривајући мане и слабости карактера, сликарка Бета Вукановић са пуно ироније портретише угледне личности свога доба – министре, професоре, политичаре и амбасадоре, утирући сигуран пут развоју уметничке карикатуре.³² Од тог тренутка карикатура улази на велика врата у свет уметности, а наши карикатуристи започињу походе на светске смотре хумора и сатире, са којих ће се враћати овенчани наградама. Двадесетих година прошлог века, на страницама *Полиџике*, Пјер Крижанић уводи политички ангажовану карикатуру и пише први значајнији текст о карикатури који се односи на социјалне и естетске вредности овог цртачког жанра.³³

28 Frano Dulibić, *Povijest karikature u Hrvatskoj*, 20.

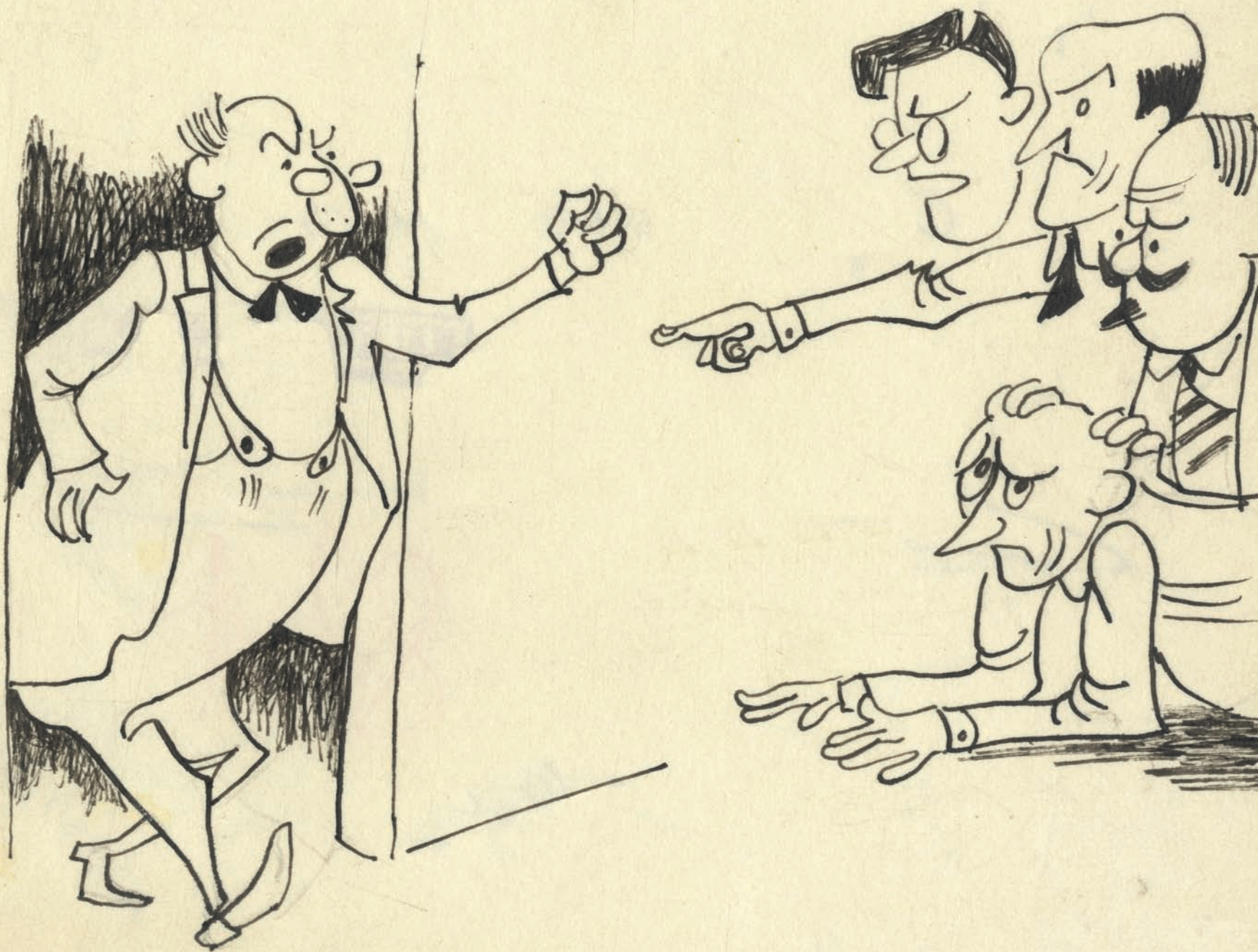
29 Гордана Станишић, *Nobody is perfect*, 15.

30 Жика Јовановић, „Пут карикатуре око света“, *Јеж: Јеж о Јежу: свечано издање* (1975): [9].

31 Синиша Пауновић, „Од ошишаног Јежа до Јежа“, *Јеж: Јеж о Јежу: свечано издање* (1975): [1].

32 Vanja Kraut, *Karikature Bete Vukanović* (Beograd: Kulturni centar Beograda, 1968), [2].

33 Пјер Крижанић, „О карикатури: поводом једне изложбе карикатура“. У *Српска ликовна кришка: избор*, 462 (Београд: Српска књижевна задруга, 1967).



Није лака ствар, ни мали напор, ни незнатна жртва, гледати целог века људе око себе очима карикатуристе. Моћи тако видети и умети тако приказати друштво и човека у њему, а не пасти у пессимизам и негацију, то показује велику латентну снагу и равнотежу духа, урођену благодарност и чистоту.

Иво Андрић

Карикатура често је као средство политичке и социјалне борбе метаморфозирала... Само изношење комичних црта са извесном тенденцијом посебан је таленат који би се манифестовао на ма који начин, да тај карикатурист није по својем најунутрашњијем нагнућу управо сликар.

Пјер Крижанитић



је случај са ретроспективним изложбама и монографијама.⁴¹ Уредници је сматрају нужном попуном простора, а ликовни уметници илустрацијом, али се и једни и други њоме обилато користе.⁴² У другој половини 20. века, карикатуру лагано потискује стрип, а потом и бујање електронских садржаја, те се један број карикатуриста приклонио цртању стрипова и индустрији анимираних филмова (Раде Ивановић и Никола Рудић), док су други експериментисали са различитим ликовним техникама (Предраг Кораксић). Њима су се временом придружили и млађи аутори, модернијег уметничког сензибилитета који су карикатуру схватили као универзални графички знак (Душан Петричић, Југослав Влаховић, Радослав Зечевић). Живот карикатуре наставља се у нешто измењеном облику, у дигиталним новинским издањима са другачијом технологијом израде.

Према тумачењу Лазара Трифуновића, два елемената одређују вредност доброг карикатуриста: способност да уочи проблем и да његову суштину одвоји од споредних наноса и вештина, као и да линијом деформише облик до немогућег... јер што је карикатура невероватнија, њена порука је ефектнија и ефикаснија.⁴³ То није пуко миметичко комуницирање са потенцијалним посматрачем, запазио је и српски ликовни критичар и драматург Братислав Љубишић. Затим, ту је и дневна актуелност – она условљава уметника и приморава га да се не плаши заборава и олаког прелажења преко његовог рада. Верујући у снагу нацртаног, он је попут весељака чији смех постаје заразан. У изражајном простору – сатканом од црног хумора, политике, спорта, екологије, до еротике, карикатура има соспствена тумачења.⁴⁴ Живот нас толико деформише да је то данас сувишно, размишљао је и хрватски писац Антун Густав Матош, закључујући да *модеран карикашурисџ не изобличује, нешто што јасније, дакле што краће, биљежи само оно што је на фиџури карактеристично, дакле смијешно*.⁴⁵ Пишући предговор за јубиларну изложбу Пјерових карикатура 1954, Иво Андрић дефинише лик карикатуриста: *није лака ствар ни мали најор ни незнањна жрџва: џледаџи целоџ века људе око себе очима карикашурисџе. Моџи џако видеџи и умеџи џако џриказаџи друшџво и човека у њему, а не џоглеџи џрофесионалноџ деформациџи, не џасџи у џесимизам и неџацију, не ошџуџиџи се од свеџа и људи, џо џоказује велику лашенџну снаџу и равноџежу духа, уроџену блаџодарносџи и чистџошџу*.⁴⁶ *Карикашурисџа*, према Александру Класу, увек *џледа једним оком на више стџрана. Изџрдиџе вас што заџаџујеџе околинџу, џодсмехнуџе се малоџраџаниџџини, исмејаџе бесмисао наоружања, ошџро најасџи нейисменосџи. Чиџаџеџе некад стџуйџе насмејаноџ новинара и ниџџа вам неџе биџи јасно*.

41 Frano Dulibić, „Karikatura u teoriji likovnih umjetnosti”, 99.

42 Mladen Hanzlovsky, *Ismet-Ico Voljevica: Grga izložba karikatura* (Zagreb, Centar za kulturu i informacije, 1981), [2].

43 Lazar Trifunović, *Savić: crteži i karikature* (Beograd: Borba, 1980), 3–4.

44 Братислав Љубишић, *Злаџни осмех: меџународна изложба карикашџура* (Београд: УЛУПУДС, 1997), [1].

45 A. G. Matoš, *Naši ljudi i krajevi* (Zagreb: Matica hrvatska, 1967), 87.

46 Иво Андрић, *Педесетџ година умеџничкоџ раџа Пјера Крижаниџа*: изложба карикатура (Београд: УЛУС, 1954), 4.



*Једна карикашуре све што може да објасни...*⁴⁷ Најзад, према Класовом мишљењу, карикатуристи су у новинама сликари, а међу сликарима новинари, у чему је делимично и њихова кривица. У Југославији недостају удружења попут оних у свету, а успеси на међународним фестивалима и конкурсима посматрају се као афирмација појединца, а не струке или припадности једној држави.⁴⁸ У том вечитом дијалогу са историјом и свакодневицом, српски и југословенски уметници у свакој новој епохи обрачунавали су се са деструктивним (политичким и друштвеним) силама, уобличавајући и афирмишући своје карикатуре, као особена графичка дела метафоричко-поетске вредности и снажних порука.

КАРИКАТУРИСТА АЛЕКСАНДАР КАРАКУШЕВИЋ КЛАС

*Клас – што је онај са наочарима, брковима и лулом. Наочари му служе да боље види смешну страву живошта. Бркови – да делује озбиљније нешто што јесте. За шта ли му само служи лула?*⁴⁹

Захваљујући господину Владимиру Каракушевићу, Народна библиотека Србије је у 2019. години постала нови дом пребогате заоставштине графичара, дизајнера и доајена српске карикатуре – Александра Каракушевића Класа (1927–2002).⁵⁰ Чине је цртежи великих формата за бројне

47 Милан Симић, „Александар Клас – говори за нас“, *Политика за нас: информативни лист НО*, бр. 279 (1983): [16].

48 Маргарета Јовановић, „Доброћудно сликање стварности...“, 12.

49 Darko Šarenac, „Lako je Atlasu da nosi zemlju“, *Tempo* (1985): 49.

50 Заоставштина Александра Класа чува се у Одељењу посебних фондова НБС и чини је 6.270 оригиналних објављених карикатура, 1.520 фотокопија карикатура, 132 табле рекламне графике, 110 појединачних фотографија, 2 албума фотографија, 69 илустрованих плаката, 54 разгледнице и 24 позивнице и честитке, слике, које су припадале А. Класу, потом прес клипинг, као и многобројне дипломе и награде.

међународне конкурсе, као и они намењени домаћој и иностраној штампи рађени црним фломастером и тушем, потом скице и цртежи рађени графитном оловком, интимна сећања замрзнута у албумима са породичним фотографијама и онима са путовања, слике настале у тренуцима предаха од карикатура, путописне белешке куцане на писаћој машини, говори са отварања изложби, углавном недатирани али зато брижљиво чувани, обиље расутих новинских исечака, плакати ведрих колористичких тонова, награде и плакете које говоре о плодном уметничком стваралаштву и графичкој изражајности. Упоредо са карикатуром, бавио се плакатом, опремом књига, дизајном значака, рекламном графиком, сликарством, а као члан Кино-клуба *Београд* и израдом уводне шпице за филм *Анђонијево разбијено ојледало* у режији Душана Макавејева.⁵¹

Александар Каракушевић рођен је 17. новембра 1927. у тадашњој држави СХС, у Скопљу, где је похађао Државну народну школу и Другу мушку гимназију до 1940, а даље школовање наставио је у Државној реалки у Краљеву и Мушкој гимназији у Чачку.⁵² Упоређивао је себе са чувеним стрип-јунаком Денисом, плавим и помало буцмастим у лицу, одевеним у морнарско одело.⁵³ У школи је од предмета највише волео књижевност и историју, а странице његових свезака биле су увек ишаране цртежима јунака из стрипа о Мики Мишу. На једном од првих цртежа који памти, нацртао је лик Петра Великог, крупног са дугом косом и наострешених бркова, инспирисан истоименим филмом који се давао у биоскопу *Уранија*, у освит 1940. Када су почетком Другог светског рата, 20. јуна 1941. године, тринаестогодишњег Александра и његову породицу Бугари протерали из Скопља, са собом су могли да понесу само најнеопходније ствари. *Сећам се*, носталгично закључује Клас, *да сам у стичном ваџону, седећи на неким сандуцима, не знајући куда идемо и где ћемо се зауставити, и даље неуморно цртао Петра Великог...*⁵⁴ Изгубљени у ратном вихору, ови цртежи наставили су да постоје у живим Класовим сећањима. Једино што је остало из тих дечачких дана, јесте цртеж Наполеона Бонапарте, који је сачувала Класова мајка Косара.⁵⁵

Прве познате Класове карикатуре потичу из 1944, када је као шеснаестогодишњак копирао цртеже Хитлера (Adolf Hitler) из књижице карикатура руског илустратора Бориса Јефимова (Борис Ефимович Ефимов).⁵⁶ По његовом сведочењу, рани узорци били су му амерички цртач Алекс Рејмонд (Alex Reymond), познати творац стрипа *Флаш Гордон* (Flash Gordon), као и зачетник југословенског стрипа,

51 Марко Бабац, *Кино-клуб „Београд“* (Београд: Југословенска кинотека, 2001), 192.

52 Подаци о датуму рођења који је до сада био погрешно навођен у литератури, као и мењању места школовања, преузети су на основу школских сведочанстава Александра Каракушевића, које је на увид дао Владимир Каракушевић, заведени у Скопљу, јуна 1939. под дел. бр. 860; у Краљеву, јуна 1941. под дел. бр. 312; у Чачку, јуна 1946. под дел. бр. 1192.

53 Светлана Ненадовић, „Кад сам био мали: Александар Клас“, *Полишкин забавник* бр. 2208 (1994): 18.

54 Исто.

55 Исто.

56 „Озбиљно размишљање о смешним стварима“, 463.

сликар Андрија Мауровић. Каракушевићево интензивније бављење карикатуром почиње 1948/9, када као студент архитектуре ради зидне новине на ондашњој Техничкој великој школи.⁵⁷ Из овог периода датира и дружење са колегом Леонидом Семењуком када настаје препознатљиви надимак Клас који ће га пратити кроз цео живот. Комбинацијом слова имена Александар и Леонид, наденули су себи имена Клас I и Клас II.

Смело искорачујући из поља архитектуре попут својих колега – Дејана Настића и Милорада Добрића – Клас се предано посвећује позиву карикатуристe. Учећи занат од великих претходника – Милорада Ћирића, Ђорђа Лобачева и Ивана Лучева – започео је професионалну каријеру као најмлађи карикатуриста *Јежа* (1950). У лето 1958, нашао се пред дилемом да ли да прихвати позив тадашњег главног и одговорног уредника *Полиџике* Данила Пурића и приступи новом часопису у покретању. Одлуком да постане део осмочлане редакције часописа *Илустрована полиџика* начинио је преломни корак у својој професионалној каријери, ударивши темеље дугогодишњој сарадњи са овим недељником високог тиража. Као уредник рубрике *Смех* радио је неуморно и маштовито, не посустајући у свом стваралачком заносу.

Клас је био члан УЛУПУДС-а; од 1959. је стекао статус истакнутог уметника, учествујући на готово свим изложбама Удружења (Октобарски салон, Мајски салон, *Златно јеро Београда*), као и на тринаест изложби у земљи и иностранству, од чега је приредио четрдесет самосталних у периоду од 1952. до 1994. Прву изложбу карикатура одржао је у Випави, а потом се у наредним деценијама нижу оне у Сан Марину, Берлину, Љубљани, Бечу, Београду, Земуну, Скопљу, Москви, Габрову и Истанбулу. Међу њима посебно место заузима ретроспективна изложба поводом 35 година рада, у Музеју примењене уметности у Београду 1985. године. Представљен је Класов опус, настао у периоду од 1950. до 1985, са преко 1.000 карикатура, 40 плаката, као и 50 ТВ карикатура. Изложени радови обухватали су илустрације, као и графички дизајн (значке, меморандуме, омоте за плоче и календаре). У уводном тексту *Слово о Класу*, Слободан Новаковић запазио је да управо овакве изузетне изложбе помажу да се пред нашим очима затвори један стваралачки круг и да се разнолики разбацани каменчићи сложе у целовит ауторски мозаик, те да уметник као на длану понуди своје дело као метафору утиснуту у времену.⁵⁸ У једном од новинских чланака из тог доба, аутор је био духовит: *На овој изложби која би требало да нас разведри, јосијоји и једна досадна ствар – а то је списак наџрада које је Клас добио за све ове године.*⁵⁹ Деценију касније, *Модерна џалерија* у Подгорици, у оквиру Децембарских дана културе 1995, организовала је

57 Технички факултет се издвојио из састава Универзитета крајем 1948. године, трансформисао се у Техничку велику школу са шест независних факултета, од којих је један био Архитектонски факултет.

58 Слободан Новаковић, *Александар Клас: ретроспективна изложба примењене графике* (Београд: Музеј примењене уметности, 1985), [2].

59 „Клас у музеју”, *НИН* год. 36, бр. 1811 (1985): 28.



УРЕДНИШТВО ЗИДНИК НОВИНА
„ГРАБЕВИНАЦ“
У ЗИМУ 1946 ГОД. (КРЊА, КЛАС I, КЛАС II)

изложбу Александар Клас: 100 карикашура настрађених у иностранству. У пратећем каталогу записана су и различита виђења Класовог рада. Богдан Богдановић, из угла архитекте, издваја Класу у односу на остале графичке уметнике по одсуству мизантропије (која увек из прикрајка вреба карикатуристе), док новинар и публициста Богдан Тирнанић примећује да се Класу не свиђа ништа сем суштине, сва дневна актуелност је избрисана и разбуђени новинар схвата да баналне згоде, које је покупио са колотечине свакодневице, крију у себи увек црту универзалности коју треба открити. Историчар уметности Никола Кусовац запажа да Клас није случајно одабрао да половина приказаних радова буду управо они који



су били одбијени на домаћим конкурсима, а који су освојили међународне награде. Глумац Мија Алексић сматра да Класове карикатуре волимо баш зато што терају шегу са нама, осликавајући живот са свим његовим ђакнутостима и уврнутостима.⁶⁰ Исте године (1995), у великој дворани бањалучког *Дома војске* Републике Српске, одржана је самостална изложба Класових радова (48. по реду), под називом *Раи у бившој Босни и Херцеговини*, на којој је изложио карикатуре које осликавају лично виђење ратних збивања на простору бивше БиХ, не чекајући историјску дистанцу да би се огласио.⁶¹ Борио се против милитаризма на међународном плану, негујући препознатљив манир пун графичких досетки. У оквиру међународне изложбе антиратних карикатура на интернету, током НАТО бомбардовања 1999, коју су

60 *Aleksandar Klas: retrospektivna izložba 100 karikatura nagrađenih u inostranstvu* (Podgorica: Muzeji i galerije Podgorice, 1995), 12–14.

61 М. Мутић, „Против рата: изложба карикатура Александра Класа”, *Војска*, 2. 2. (1995): 10.

покренули уметници Југослав Влаховић, Никола Оташ, Миленко Михаиловић и Драган Перић, насловљену *Cartoons' Scream*, Клас се придружује колегама карикатуристима, стављајући своју духовитост у службу борбе живота и смеха *наг айокалијсом*.⁶² На изложби *Against the War*, Клас је био један од учесника, који су наступали са идејом да кроз антиратне карикатуре дају свој допринос борби за мир. Тим поводом и сам каже: *Од давнина су зашиљена ѧера сатиричара служила као моћно оружје за разоткривање нејравди широм светѧ... јер како је Борис Јефимов приметио, у смеху лежи велика моћ. Без њѧа бисмо сигурно пошонули дубоко у мрак и лудило нетолеранције*.⁶³

Три светске енциклопедије карикатуре и плаката (белгијска, италијанска и немачка) уврстиле су у свој преглед Класове радове, док је на пет континента обилато *расуо своје трафичке знаке*, освајајући из године у годину високе међународне награде и признања.⁶⁴ Поред чињенице да Класове карикатуре и данас красе зидове домова хумора и сатире у Варшави, Толентину, Истанбулу, Кнок Хејсту, Варчелију, Анкони, Базелу и Габрову,⁶⁵ волео је да подвуче да је почасни члан Израелског удружења карикатуриста. Последња награда у каријери била је признање овдашњих колега на *Земунском фестивалу карикашуре* за допринос уметности карикатуре.⁶⁶ На зиду његовог атељеа на Обилићевом венцу бр. 5 у Београду (у згради где се некада налазила Специјална полиција) био је исписан мото: *Нико није пророк у својој земљи*. У овом простору свакодневно су се рађале идеје; стварао је просечно по две карикатуре дневно, од чега је месечно објављивао двадесетак. По сопственом признању, највише су му лежале такозване шкакљиве теме, са унутрашњополитичком садржином; тврдио је да не ваља када је карикатура општа, већ да треба да буде везана за одређену личност или догађај.⁶⁷ Поред хумористичних цртежа које нам је оставио, остао је и Класов запис: *Карикашурисѧа може да вас наведе на размишљање. О смешним ствари-ма треба понекад размишљати озбиљно. Уредник обично каже: најрави карикашуру, ево ти шексти, пледај да буде смешно, немој да закасниш, имаш три сѧиѧа! Као да идеје ѧадају са неба*...⁶⁸

О Класовом делу писали су бројни међународни часописи. У тексту *Карикашуре: озбиљни жанр*, који је објавио руски лист *Совјетска култура*, остало је забележено: *У старом делу Београда на мансарди сасвим обичној дома, живи човек који је умео да засмеје целу Југославију. Зову ѧа – Александар Клас... Прво што*

62 Miroslav A. Mušić, *Krik karikatura* (Beograd: Gradski sekretarijat za kulturu, Galerija SULUJ, 1999), [4].

63 Aleksandar Klas, *Against the War* (S. I.: s. n.), [2].

64 За педесет и две године рада објавио је више од 30.000 карикатура, освојио 128 награда, од чега 90 међународних признања; Класово име записано је у *Гинисовој књизи рекорда*, као име најнаграђиванијег карикатуриста на свету (1990).

65 Александар Клас: *слике и карикашуре* (Котор: Галерија центра за културу „Никола Ђурковић“, 19??), [4].

66 Милан Симић, „Александар Клас – говори за нас: сусрет ван радног места“, 9.

67 Исто.

68 Исто, [16].

уида у очи јесу његове дииломе и медаље.⁶⁹ У македонском *Оштену* из 1974, аутор чланка сматра да су Класове карикатуре од пре пет, шест година актуелне и данас.⁷⁰ Рад Александра Класа ирејознаиљив је лако и без иошйиса аушора, као и његова иолиийчка саишира, йлакаиши и рекламна йрафика, истиче се у руском хумористичном часопису *Крокодил*.⁷¹ Може ли се о неком уметнику йовориши у бројкама? Клас је добиийник двадесетй националних найрада; ниједан друи уметник-карикатуристйа се не може йохвалиши шом цифром у његовој земљи, објавио је *Ехо йланетйе*.⁷²



69 С. Грызунов, „Карикатура – жанр серьёзный“, *Советская культура*, бр. 5 (1984): 7.

70 „Александар Клас“, *Оштен* бр. 316, 29 (1974): [5].

71 „Классные рисунки“, *Крокодил* бр. 22, 2500 (1985):15.

72 Юрий Корнилов, „Александар Клас улыбається“, *Ехо йланетйы*, бр. 2, 170 (1991): 45.

КЛАСОВА САРАДЊА СА ХУМОРИСТИЧКИМ ЛИСТОМ ЈЕЖ

Прави живот карикатуре настаје у новинама, недељницима и сатиричним листовима. У првој половини 20. века у Србији је дошло до процвата хумористичке штампе. Водећу улогу имао је *Јеж*, од момента када се појавио 1935, представљао је историјску прекретницу у развоју карикатуре. У то доба покренути су и други хумористично-сатирични листови: *Оковани јазавац*, *Муња*, *Дренова буца* и *Брезова мешла*, као и први број забавника *Мика Миш* у издању Александра Ј. Ивковића, који је по цени од једног динара излазио сваке суботе објављујући домаће и стране стрипове, проткане елементима комике и фантастике. Назив *Јеж*⁷³ предложио је један млађи хумориста, а Брана Цветковић кратко је прокоментарисао да ће му цензура исећи све бодље, стога је заглавље листа осмишљено као цртеж ошишаног јежа, чему се и сам чуди гледајући свој одраз у огледалу.⁷⁴ Са приближавањем Другог светског рата, одвијала се последња етапа у животу *Ошишаног Јежа*, обојена ишчекивањем надлазеће буре, испуњена бритким карикатурама П. Крижанића и М. Ђирића, које више никог нису засмејавале, већ злослутно забрињавале. Лист је за време рата изашао у заробљеничком логору Оснабрик, као *Логорски Јеж*, од априла до октобра 1944. године, у два рукописна примерка.⁷⁵

Од педесетак предратних часописа, само је *Ошишани Јеж*, под промењеним и скраћеним именом *Јеж*, опстао као редак лист хумористичког профила, који се у ослобођеној земљи појавио 13. октобра 1945, настављајући формално и нумерички традицију свог предратног претходника. Штампана се нашла под тоталном контролом Агитпропа, који се бринуо о њеном садржају, форми, политичкој и идејној страни и недвосмисленом тумачењу директива.⁷⁶ Од *Јежа* се очекивало да текстуална и цртана тематика буде у служби официјелне идеологије, да се напори уложени при изградњи социјалистичког друштва представљају на хумористички начин, док бич сатире неуморно шиба буржоазију.⁷⁷ Историјски оквир, револуционарно промењен у односу на претходну епоху, и сам се трансформисао, од социјализма изграђиваног непосредно после Другог светског рата на рушевинама претходне друштвено-политичке структуре. Шездесете године обележиле су прелазну фазу, у којој друштво са једне стране више није било сељачко и традиционално, али са друге није прошло коначну трансформацију ка градском и

73 Група боема и српских уметника, публициста и новинара коју су чинили: карикатуристи Брана Цветковић, Пјер Крижанић и Сабихадин Хоџић, познати београдски глумац и хумориста Живојин Вукадиновић, уредник *Политике* Миливој Предић, књижевник Станислав Винавер и новинар Тодор Паранос, у задимљеним сепареима чувене Гинићеве кафане у некадашњој Поенкаровој улици, на месту данашњег Дома омладине, заслужна је за настанак култног *Ошишаног јежа*.

74 Аутор јежевог лика био је предратни илустратор и карикатуриста Драгослав Стојановић.

75 „О Јежу: 30 година Јежа“, *Јеж*, бр. 1332 (1965): [2].

76 Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945–1952* (Beograd: Rad, 1988).

77 Татјана Микулић, *Сељак у карикашури Јежа*, 25.



индустријском.⁷⁸ Политичка либерализација, просперитет и активна спољна политика, обликовали су златно доба, у коме је Југославија оставила за собом последице рата. Поводом 30 година излажења, 8. јануара 1965. године, *Јеж* је одликован орденом заслуга за народ са сребрним зрацима, за заступање напредних ставова у односу на спољнополитичке и унутрашње проблеме.⁷⁹ Након 1990, наставља да излази под старим именом *Ошишани јеж*, уз спорију динамику и мањи круг сарадника.

Класова каријера у *Јежу* на месту сарадника-карикуристе званично је започела 28. новембра 1950.⁸⁰ *Био сам ђоносан*, наводи, али сам ујорно радио и учио од *шадашњих асова карикашуре: Лучева, Лобачева и Ђирића*.⁸¹ Радећи духовите цртеже праћене текстом, са лакоћом се уклопио у јежевску традицију илустрованих вербалних вицева. Његова прва карикатура, под називом „Хронометар“, објављена је на трећој страни *Јежа*, 4. новембра 1950.⁸² Из исте године су и две наредне, путописна – „Золотаја Праха“ и „Имате ли карту више?“ друштвене тематике. Од тада се његове карикатуре нижу из броја у број, уз цртеже Драгана Руменчића, Зорана Јовановића, Николе Рудића, Десе Глишић и Милоша Крњетина. У публикацији *50 карикашуре из Јежевог албума*, 1952. нашла се карикатура под називом „По рецепту à la Галац“, на којој кувар прави чорбу у лонцу на коме

78 Мари Жанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку* (Београд: Клио, 2013), [253].

79 *Јеж: југословенски лист за збиљу и шалу*, бр. 1937 (1976): 1.

80 На основу решења о постављењу од стране Представништва Управног одбора Савеза новинара Југославије, бр. 1062/1006.

81 „Озбиљно размишљање о смешним стварима“, 463.

82 Светлана Исаковић, *Александар Клас: ретроспективна изложба примењене графике* (Београд: Музеј примењене уметности, 1985), [10].

Жење

Београд
од 18 до 24 јуна
1971 број 1668
цена 2 дин

ЛИСТ ЗА ХУМАНИЗАМ И РЕНЕСАНСУ
ПРОЛЕТЕРИ СВИХ ЗЕМАЉА УЗБИЉИТЕ СЕ!



SERIJA Z

NR. 0929167

Rp.

Обавезно
једанпут
недељно.
Не употребљавати.

KLAS

пише СССР а односи се на период промена насталих након сукоба са Информбироом. Током раног периода (1950–1955), Клас као карикатуриста трага за властитим стилем, повинујући се духу времена и прихватајући цртачке обрасце епохе. Његов будући ауторски печат наслућује се од шездесетих година, док се поиграва се линијом, кратким потезом, шрафуром и реалистично-плакатским начином цртања. Поводом тридесетогодишњице излагања листа, 1965, одазвао се учешћу на *Изложби карикашура 65*. Уредништво *Јежа* обратило се тада свим карикатуристима који су били повремени и стални сарадници, те су у једном моменту били заступљени уметници свих генерација (Мирољуб Антић, Деса Глишић, Милорад Добрић, Зоран Јовановић, Предраг Кораксић, Александар Клас, Дејан Настић, Фери Павловић и др.).⁸³ Шездесетих година у *Јежу* преовладава карикатура сведена на једноставне графичке форме, изведене крутом линијом.⁸⁴ Као и све остале Класове новинске карикатуре, и јежевске су изведене црним тушем на белој позадини. Људска фигура неприкосновена је на његовој цртачкој сцени, ређе појединачно, а чешће у групи. Актери на овим карикатурама су комични ликови чији ће интензитет појављивања у мањој или већој мери варирати у наредним деценијама. Особености њихових карактера учинили су их препознатљивим прототиповима, блиским читалачкој публици.

Почетком осамдесетих, свакодневица у којој доминирају рестрикције, скупоћа, сцене из сеоског живота праћене корупцијом и препиркама у радничким предузећима, чине незаобилазне теме јежевских карикатура. Осликавајући време незапослености као последицу економске кризе, један од упечатљивих протагониста на Класовим карикатурама постаје сналажљиви сељак накупац који се у духовитом маниру правда збуњеним муштеријама због високих цена своје робе. Њему се придружују и други живописни ликови: незадовољна радничка класа која захтева промене, грађани који негодују, брачни парови којима је значајно опао животни стандард, говорници на јавним скуповима који се међусобно не слушају док држе заморне говоре. Неки од њих забијају главу у песак постајући метафора за људе који на погрешан начин траже излаз из тешкоћа. У низу карикатура које илуструју брачни живот, Клас представља жену која задовољно посматра акваријум у коме, уместо рибе, плива у браку заробљени муж. Појединац без слободе јавља се и у другим апсурдним ситуацијама — као робот чији механизам покреће неко друго лице, окован и везан ланцима, или обмотан и скоро угушен исплаженим језиком свог надређеног. Мотив људске главе која (не) може самостално да мисли, присутан је на низу јежевских карикатура, било да је она одрубљена и накнадно урамљена као слика на зиду, одвојена од остатка тела, али се и даље смешка, преврнута наопачке, или још увек на раменима, с тим да јој недостају очи. Да је борба до врха немилосрдна показује и карикатура на којој су на победничком постољу тројица такмичара који умиру прободени стрелама, док први од њих клеца под тежином освојеног пехара, или она на којој шеф седи

83 *Изложба карикашура 65* (Београд: Јеж, 1965), [2].

84 Slobodan Novaković, *Смећа цртачи*, 161.

на директорској фотељи, чврсто у рукама држећи кормило као капетан брода, иако је све у предузећу кренуло да се обрушава и тоне. Нестабилност српског динара представљена је на низу Класових карикатура, на којима се динар са муком котрља узбрдо док га радничка класа гура, или пак вртоглаво и незаустављиво пада низбрдо. Присутан је и блок карикатура које проблематизују комплексно и увек осетљиво косовско питање, као и горући проблем југословенства, оличен у разилажењу република од којих свака креће својим путем. Алудирајући на патње и тежак положај српског народа на Косову, Клас се ослања на коришћење симбола и митолошких елемената попут узалудности персонификоване у Сизифовом гурању камена или lika окованог Прометеја који оличава храброст, понос и пркос. У више наврата дизајнирао је и насловне стране *Јежа*, те се тако новине читају под водом, другарица хиљадарка развукла је широк осмех, док друг Тито корача путем мира.⁸⁵ То су вишебојне карикатуре које, попут уводне колумне, читаоца упознају са темом броја, што није био једноставан задатак у временима када су идеолошки арбитри сматрали да карикатура треба да буде у служби дневне политике.

85 Бр. 1695 из 1971; бр. 1734 из 1972; бр. 1761 из 1973; бр. 2196 из 1981. године и др.

Редакција „Јежа“
југословенској листи
за хумор и сатиру
додељује

ЗЛАТНОГ
ЈЕЖА

Александру Класу
за изузетан допринос
југословенском
хумору и сатири
и уреду „Јежа“.

Оба побеља, издаје се
као поштом да
ЗЛАТНИ ЈЕЖ
не доноси никакве
привилегије.

Београд
1.4.1987.

за Редакцију „Јежа“
главни уредник
Радибоје Миловић



Током вишедеценијске плодне сарадње, Класу је припало неколико заслужених признања. У *Малој хумористичкој библиотеци Јежа*, 1975. објављена је књижица радова под називом *Александар Клас за вас*. На педесетогодишњицу излажења, 1. априла 1985, редакција му је доделила повељу за ауторску сарадњу и подизање угледа листа, а три године касније *Златни јеж* – награду за изузетан допринос југословенском хумору и сатири.⁸⁶

ХРОНИЧАР ЈЕДНЕ ЕПОХЕ

Полиџика, најстарији и најугледнији београдски лист, објављује од 1923. ангажовану политичку карикатуру, чији су аутори били Пјер Крижанић, Зулфикар Зуко Џумхур и Иво Кушанић. Захваљујући поменутој тројци, карикатуре *Полиџике* постале су антологијске, а истакнуто место у овом низу заузимају и други графички уметници: Сабахадин Хоџић, Александар Јерemiћ, Мома Марковић и Милан Маринковић.⁸⁷ Снагом свога талента и енергије, придружује им се и Александар Клас, сједињујући Пјерову плодност и смисао за свакодневна збивања, као и Џумхурову дубину поимања свакодневних проблема.

У часопису *Илустрирана Полиџика*, почев од 12. новембра 1958, Клас ради карикатуре за

⁸⁶ Овај документ уписан је у књигу *Јевевић великана*, бр. 21.

⁸⁷ Драгољуб Миливојевић, *Полиџика сведок нашеј доба* (Београд: Народна књига, 1984), 171.

рубрику *Смех*.⁸⁸ Замишљена као породични магазин новинске куће *Политика*, отпочела је живот са тренутно распродатим тиражом, већ од првог броја 11. новембра 1958.⁸⁹ Креирана је по узору на популарни француски *Пари Мач* (Paris Match) који је садржао фелтоне и репортаже о друштвеним догађајима, новости из света познатих, интервјуе и чланке из области медија и моде. *Илустрована*, чији је идејни творац био Никола Лекић, ушла је на велика врата у срца и домове читалаца широм бивше Југославије, обрађујући увек актуелне теме, приче о обичним људима и њиховим судбинама, традиционално негујући репортажу као форму писања. Поводом 35. рођендана часописа, Клас је на карикатури објављеној 11. новембра 1993. овековечио новинаре, као и сараднике редакције, што је већ прерасло у неку врсту традиције. Свој лик портретисте са наочарима, скицен-блоком у рукама и оловкама које немарно вуре из џепа панталона, забележио је у првом плану. У просторијама *Илустроване Политике* у Цетињској бр. 1 и данас на зиду виси Класова оригинална урамљена карикатура великог формата на којој је, као на неком великом колажном пану сачињеном од фотографских исечака и цртаних елемената, представљена прва поставка редакције из 1958, а свако од новинара у руци држи понеко обележје своје специјалности: од зашиљеног наливпера, преко фотографског апарата, глобуса, до кројачког метра.

Присећајући се Класових карикатура из *Илустроване*, публициста Богдан Тирнанић запажа да их ствара новинар трансформисан у ликовног уметника, који из нацртаних прича избацује све што му се не свиђа, те *наизглед баналне ствари наше свакодневице, добијају црпу универзалности*.⁹⁰ То је чиста карикатура, према речима Николе Кусовца, која потиче из приземља живота, са улице, пијаце, чаршије, са спортских и неспортских терена.⁹¹ Подсмехујући се малограђанштину, бесмислу наоружања, оштро нападајући неписменост, уметник увек гледа једним оком на више страна...⁹² Време у коме је живео довољно је било инспиративно и политички провокативно, те је почетком шездесетих година једна Класова карикатура забрањена и повучена из штампарије. Повод је била несташица mesa, а на спорној карикатури представљен је слон који гледа урођенике, док је испод ишао текст: *Благо вама, ви имате mesa...* У годинама након Титове смрти, социјалистичка Југославија упала је у економску, политичку и социјално-психолошку кризу. Све више су у јавном дискурсу преовладале теме идентитета, суверенитета и националних интереса, док се додатни мрачни наговештаји губитка поверења унутар

88 На основу Споразума о заснивању радног односа на неодређено време у Новинско и издавачко-штампарском предузећу *Политика*, бр. 1062/106.

89 А. А. „Илустрована Политика прославила 55. рођендан“, *Политика*, 12. 11. 2013. <http://www.politika.rs/scc/clanak/275589/Illustrovana-Politika-proslavila-55-rodendan> (преузето 12. 3. 2020).

90 Bogdan Tirnanić, *Aleksandar Klas: retrospektivna izložba 100 karikatura nagrađenih u inostranstvu* (Podgorica: Muzeji i galerije Podgorice, 1995), 14.

91 Nikola Kusovac, *Aleksandar Klas: retrospektivna izložba 100 karikatura nagrađenih u inostranstvu* (Podgorica: Muzeji i galerije Podgorice, 1995), 12.

92 Милан Симић, „Александар Клас – говори за нас“, [16].

друштва, претварају у процес који се одвијао невероватном брзином. Промене и дисконтинуитети нису више тумачени као изазов или шанса, већ као лош предзнак. Карикирајући слику балканског менталитета, који упорно одолева феноменима новог доба, Клас је створио галерију ликова из народа у време када млекације, месари, келнери и закупци, којима се придружују директори са својим секретарицама, постају личности којима се домаћа карикатура бави из дана у дан. У продавницама влада несташница основних животних намирница, а Класови јунаци нервозно чекају у реду, буне се и коментаришу шалтерску бирократију, склону формализму, каријеризму и хијерархији. Свакодневица обојена приказима сиромаштва актуелизована је на низу Класових карикатура. Посвећен највише анализи друштвено-политичке ситуације, утапао се у мале теме које су често ишле снагом комике испред извесних ликовних елемената. Настојећи да буде хроничар свог времена, карикатуру је радио као духовиту белешку на маргинама дневних догађаја, будним оком пратећи све што се око њега збивало. Издавају се две групе радова – од којих су први праћени текстом у форми дијалога, а други су без речи, с том разликом да се на самом цртежу разазнају одређени појмови захваљујући којима карикатура добија набој комичног. Такав је случај са оном на којој је приказан средовечни брачни пар погледа чежњиво упртог у излог радње у коме са руке лутке виси цена са много нула, јасно сугеришући да је изложени артикал за њих недостижан. На другом примеру, смрзнати путници корачају по снегу, док се у даљини назире паркиран аутобус на коме је истакнут натпис *не ради*, што не спречава кондуктера да наплаћује карте. Нижу се и друге комичне ситуације, попут оне на којој је човек кренуо на годишњи одмор само са скромним завежљајем пребаченим преко леђа, корачајући по путу поплочаном новчаницама. Поред њега је постављен путоказ *море*, сугеришући да је за одлазак на летовање обичном грађанину тешко да издвоји буџет; или сцена у пекари у којој збуњеној муштерији продавац са цигаром у устима, сав гарав, пакује хлеб, док на зиду виси обавештење: *чистџоћа је џола здравља*. Поменућемо за крај и сцену у којој месар вреба иза ћошка са огромном коском у рукама, чекајући жртву коју ће ударити по глави високим цепама, при чему је примењен елемент непријатног изненађења. Из наведених примера, запажамо да се Класов опус у овом недељнику уклапа у друштвени контекст, интерпретирајући расположење обичних грађана у комплексном периоду друге половине двадесетог века.

Класове карикатуре успевале су увек изнова да узбуркају јавност. У писму упућеном главном и одговорном уреднику *Илуштроване џолиџице* Мирку Бојићу, 1985. године, карикатура „Убеђујем комшију да се не исељава”⁹³ оштро је нападнута са образложењем да аутор не стоји на здравим идејним позицијама и *сеје семе националне мржње и џодвојености међу народима и народностима које живе у овом делу наше земље...* У завршници обраћања изражено је очекивање да се анализира добронамерност објављене

93 Објављена у *Илуштрованој џолиџици*, бр. 1497, 22. 10. 1985.



Први међународни
конкурс карикатура
"Александар
Клас"



First
International
Cartoon Contest
Aleksandar Klas



карикатуре, као и да се према аутору предузму адекватне *идејно-политичке и административне мере*.⁹⁴ Током деведестих, радио је карикатуре *без оштрашћености коју показују моје колеге из некадашње Југославије. Рађ је ствање које је евидентно и које се не може избећи, али је шужно што је политика умешала прсте* – чак и у овај *посао*, закључује Клас.⁹⁵

Са формалним одласком у пензију, која за новинског цртача практично не постоји, једна од Класових прекупација постају и пензионери. Немир у прстима и изазов неиспуњене белине папира на који тушем ваља оставити хуморни или трагикомични отисак, не напушта га. Кроз серију аутокарикатура, у пратњи обавезног псића, небројено пута овековечио је и свој лик, по чему је сличан Душку Јовановићу, духовитом колеги карикатуристи коме је друштво правила мачка која преде.⁹⁶

Поводом 36 година излагања отворена је *Мала галерија Илустроване политике* у којој су биле изложене Класове карикатуре. У спомен на неизбрисив траг које су оставиле на њеним странама, 2009. покренут је велики међународни конкурс који је понео Класово име, чиме је уједно обележен и 51. рођендан *Илустроване политике*.⁹⁷ У уводном обраћању, сатиричар Драгутин Минић истакао је да овај конкурс освежава сећања на цртајућег новинара и мислећег ликовњака, *на чову са брковима, лулом, оловком и обавезним псећанцем на свакој карикашури*, који је отишао у легенду *Илустроване политике*.⁹⁸

МЕЂУНАРОДНА ПРИЗНАЊА И НАГРАДЕ

Клас је учествовао на бројним колективним смотрама карикатуре широм света. Самосталне изложбе организовао је понекад и од радова који су били награђивани светским признањима, а одбијени за домаћу награду *Пјер*.⁹⁹ Карикатуре на задату или слободну тему радио је далеко студиозније и педантније у односу на оне намењене страницама дневне штампе, доживљавајући их као својеврсну инспирацију и изазов. У свом духовитом маниру то објашњава у интервјуу из 1991. године: *Конкурси су за мене као лушрија, а пошто не играм лош и не кућујем лозове, поред задовољства да радим нешто ново, ја се ето*

94 Писмо Екрема Арифџа упућено Мирку Бојићу.

95 Маргарета Јовановић, „Доброћудно сликање стварности“, 12.

96 Slobodan Novaković, *Smehа crtači*, 81.

97 М. Л. „Сећање на ‘цртајућег новинара’“, *Политика*, новембар (2009): 44.

98 Драгутин Минић, *Александар Клас: Први међународни конкурс карикашури Александар Клас*, (Београд: Политика, 2009), [2].

99 Награда *Пјер* за најбољу карикатуру, установљена је у спомен на Пјера Крижанића 1967, а додељује је компанија *Новосћи*, према идеји некадашњег карикатуриста *Борбе* Драгана Савића и Слободана Глумца, тадашњег главног уредника *Вечерњих новости*.

йомало и коцкам. Понекад се дешава да добијем премију, чешће улој, а йонекад останем у дубњу!¹⁰⁰ Од бројних награда којима је био овенчан, посебно издваја: гран-при у Кнок Хејсту и Истанбулу, *Чезаре Маркорели* у Толентину, прву награду у Бернингену, златну медаљу у Анкони, као и награде публике на изложбама карикатуре у Београду.

Прва значајна признања били су пехари на фестивалу карикатуре одржаном у Бордигери, 1963. и 1965. Интернационални фестивал хумора у овом граду покренут је још 1947. на иницијативу италијанског новинара Чезара Перфета (Cesare Perfetto) и од тада је одржан 52 пута, закључно са 1999. За неколико година стекао је међународну славу захваљујући наградама *Златна палма* и *Златна урма*, а од 1955. повезан је са филмским фестивалом.¹⁰¹ У италијанском универзитетском граду Толентину, поводом учешћа на Бијеналу графике и хумора (1965. и 1967), Клас је два пута био добитник награде „Чезаре Маркорели“ (Cesare Marcoreli) и „Торе ди бронзо“ (Tore di Bronzo), 1971. и 1979.¹⁰² На једној од излаганих карикатура представио је летећу фигуру градоначелника, лекара и визионара, Луиђија Марија (Luigi Mari), оснивача Бијенала и сестрића Чезара Маркорелија, прослављеног карикатуристе по коме је главна награда фестивала понела име.¹⁰³

Златна медаља града Толентина (1973) била је велики успех у Класовој каријери, а званични плакат *Бијенала* дизајниран је према награђеној карикатури (човечуљак у знак поздрава скида шешир у облику куле са сатом – препознатљивог знака Толентина). То је уједно био и први Класов плакат штампан у иностранству (поред до тада 126 објављених), реализован у четири различита формата, од величине дописне карте до оног великих димензија намењеног зидном излагању. Приликом отварања фестивала, историчар уметности и ликовни критичар Федерико Зери (Federico Zeri) изјавио је да права карикатура и велики хумор потичу из интелигенције, менталне елеганције, дубоке сензибилности, генијалности. Хумор је суштински облик уметности, те велика заслуга за почетак узорног историјског и критичког путовања припада *Међународном бијеналу хумора у уметности* (Biennale Internazionale dell'Umoreismo) и *Музеју карикатуре* (Museo del caricatura) у граду Толентину. Намера је била да се *шај специфичан облик уметности представи и негује, јер хумор има пресудну улогу за човечанство и за сам живот*.¹⁰⁴ Клас је био четврти странац који је одржао самосталну изложбу у овом граду. Пре њега излагали су познати енглески карикатуриста, вајар и дизајнер, Роналд Серл (Ronald Searle), карикатуриста и илустратор дечјих

100 Mladen Pavković, „Aleksandar Klas crta za Vas“, *Feferon*, god. 23, br. 75 (1986): 9.

101 *Bordighera Festival of Comedy and Humor Films*, <https://www.imdb.com/event/> (преузето 1. 6. 2020)

102 Светлана Исаковић, *Александар Клас: ретроспективна изложба примењене графике*, [4].

103 Emanno Puppo, *Bienalle internazionale dell'Umoreismo ne'Arte: the founder: Luigi Mari*, <http://www.biennaleumorisimo.it/en/The-Founder-Luigi-Mari/> (преузето 5. 3. 2020)

104 Biennale Inetrnazionale dell 'Umoreismo nell'Arte, „The History of International Biennale of Humor in Arts“, <http://www.biennaleumorisimo.it/en/> (преузето 16. 4. 2020)



azienda di soggiorno e turismo
vasto

saletta d'arte „f. palizzi“

2-30 agosto 1975

aleksandar klas
disegni caricaturali

књига Семпе (Jean-Jacques Sempé) и сликар и илустратор Адолф Борн (Adolf Born) из Чехословачке. Године 1973. Клас је добитник специјалне дипломе града Толентина, за карикатуру на којој су представљена два радника, од којих један копа земљу багером, а други је лопатом враћа назад. За карикатуру ТВ гледаоца везаних очију добио је неколико високих признања – прву награду у Бернингену (1971), златну медаљу у Толентину (1973), као и златни пехар града Варчели (1977). Светски часописи репродуковали су награђену карикатуру више пута, међу њима и ђеновљански АБЦ (ABC). Класу је 1973. додељена и годишња награда УЛУПУДС-а у Београду, као и награда на фестивалу ваздухопловне карикатуре у Земуну. У белгијском Кнок Хејсту 1974. додељен му је *Гран-при* (Grand Prix) за дизајн амблема фестивала карикатуре, који је постао заштитни знак ове манифестације, покренуте у лето 1965. године на иницијативу *Картоенале* (Kartoenale) – изложбе цртаних филмова која се одржавала од 1962. године.¹⁰⁵

У својој домовини Клас је такође био добитник више награда, међу којима треба издвојити плакету *Златној йера Београда* за новинску илустрацију и награду публике на изложби *Карикаштура* '74. на којој су излагали чланови УЛУПУДС-а.¹⁰⁶ У северноиталијанском граду Варчели, 1975. године припала му је златна медаља на фестивалу под називом „Хумор у уметности“, јединственом у свету по сталној теми која се из године у годину није

105 Belgium happening, "Humorfestival", <https://sites.google.com/> (преузето 5. 5. 2020).

106 А. Клас је 1974. био члан Савета изложбе.

мењала. Награђена карикатура парафразира чувену Мункову (Edvard Munch) слику *Крик*, под називом *Крик и терористи*. На *Салону светске карикатуре* у Скопљу, одржаном 1976. године, на тему *Нема проблема*, Клас добија другу награду, у конкуренцији уметника из Аустрије, Белгије, Индије, Италије, Мексика, Пољске, Турске, Румуније и Русије и прву исте године на фестивалу *Лов и риболов* на Новосадском сајму. У Варчелију 1977. добија пехар, као и плакету *Удружења турских новинара* у Истанбулу, за карикатуру двојице мушкараца, у којој први – говорник, исплаженим језиком, попут змије хвата своју жртву и полако је гуши. На изложби карикатуре угоститељских радника Србије у Суботици 1978. припала му је прва награда за карикатуру на којој дебељушкasti човек задовољно весла у чамцу који плови у великом тањирu чорбе.

Бавећи се темом спортске карикатуре, учествовао је на фестивалу карикатуре у Анкони на тему *Олимпијада некад и сад*, где је награђен пехаром, а потом, 1979. и 1981. првом наградом. У Токију на четрнаестом светском конкурсy карикатуре са темом *Храбросћ*, у организацији чувеног дневног листа *Јомури Шимбун* (*Yomiuri Shimbun*), додељена му је бронзана медаља за учешће, а исти успех је поновио 1980. године. Правећи алузује на значај и владарску традицију коњаничких скулптура, Клас представља коњаника који држи заставу у руци јашући другог човека уместо коња, чиме истовремено упућује на неправедност и потлаченост у друштву. У Пијемонтском Астију награђен је сребрном плакетом за карикатуру на којој конобар госпођи за столом сипа у чашу



шампањац, користећи, уместо класичне боце, географску карту Италије у облику чизме. У тосканском граду Пистоја, Класу је припала плакета на фестивалу карикатуре за цртеж седеће фигуре одевене у смокинг и лептир-машну, изнад чије главе, уместо ореола, лебди тањир поред кога је постављен прибор за јело. Пехар провинције Тренто 1981. одлази у Класове руке, а следеће године (1982) и прва награда на фестивалу у Пескари за карикатуру која се поиграва са темом мумија и египатских фараона. Нижу се надаље: трећа награда на смотри карикатуре у граду Лече и *Сребрна урма* поново у Бордигери за карикатуру на којој је представљен лик корпулентног грубијана наднесеног над сићушним човечуљком, који му силом развлачи уста у усиљен осмех, поигравајући се са контрастом надмоћности и беспомоћности. Следе *Гран-при* у Истанбулу и поново плакета *Златни рог* 1983. и 1984. године. На награђеној карикатури, са географске карте Турске, рукавац Златни рог који раздваја стари део Истанбула од модерног дела града, разлива се и цури преко ивице карте, а чистачица размишља да ли да га почисти метлом. Друга награда (*Сребрна оловка*) додељена му је у пољском граду Легњици 1985. године, као и специјална награда на шестом *Међународном конкурс карикашуре* који је расписао турски лист *Хуријет* (*Hurriyet*). Удружење турских карикатуриста имено-





вало га је за члана Међународног жирија на Осмом међународном конкурс карикашуре који је понео име шаљивог лика Насредин Хоџе из кратких сатиричних прича народа југозападне Азије и Средоземља. У Истанбулу је организовао и 35. самосталну изложбу у Галерији Удружења турских карикашурисџа у Јеребатан сарају, од 8. до 22. септембра 1988. на којој се представио са седамдесет радова великог формата, насталих у претходних пет година. У категорији политичке сатире на Шестом међународном бијеналу хумора и сатири у кубанском граду Сан Антонију одржаном у Музеју хумора (1989) освојио је прву награду. У Москви је био добитник специјалне награде за карикатуру на којој човек носи заставу која му у целини прекрива главу док заслепљен корача према литици, на метафоричан начин представљајући појединца који гине за своје идеале. На фестивалу 1992, одржаном у граду Камијубецу на острву Хокаи-ду, био је лауреат специјалне награде, на конкурс карикатуре под насловом Манга. Од домаћих признања, у Крушевцу му је додељена почасна награда на Првом фестивалу хумора и сатири 1993. године и друга награда у Лесковцу на Фестивалу карикашуре под називом „Кафане“, а 1994. специјална диплома на конкурс карикатуре „Туризам“ одржаном у луци Санта Круз на Тенерифима и у Хавани на тему „Људска права“. Алудирајући на

проглашење победника након такмичења, Клас је представио и свој лик седог чикице са брковима и капом како чека проглашење трећег места. Часопис *Јеж*, из кога је потекао, доделио му је исте године награду симболичног назива „Смех је најбољи лек”. Клас је био и иницијатор првог *Југословенског фестивала карикаџуре Будва 88*. са темом „Човек и море”. Жеља нам је, наводи Клас у говору са отварања, *да кад се помене будвански фестивал, буде синоним југословенске карикаџуре која данас заузима високо место у свету*.¹⁰⁷ У оквиру међународног фестивала хумора и сатире *Златна каџица* у Крушевцу, од 2002. додељује се признање *Класово мајсторско перо* најуспелијим карикатуристима чија дела, следећи Класов поглед на свет, поседују изражајан, надахнут цртеж и универзалне идеје.

ОД ПОРТРЕТНЕ ДО ПУТОПИСНЕ КАРИКАТУРЕ И ТВ КОМЕНТАРА

Портретско представљање у карикатури заснива се на претераном потенцирању физичких карактеристика са циљем постизања комичног утиска. Присуство модела није увек неопходно, нарочито ако је карикатуриста дуго живео са предметом карикатуре у својој фанатазији у којој се кристализује лик виђен духовним оком. Тако настају дела која једноставним цртачким средствима и чудесном имагинарном снагом дочаравају људе са свим њиховим манама и несавршеностима. Теорија неуронауке сугерише везу између карикатура као стимуланса и нашег дубоко емотивног одговора на њих, те што је стил карикатуристe сведенији, односно линије које дочаравају црте нечијег лица, снага цртежа има јаче дејство на нас.¹⁰⁸ Према Виктору Наваском, некадашњем уреднику Њујорк тајмса, карикатуристи заправо трагају за ДНК-ом субјекта, тј. урођеном структуром нечијег лица и накнадно стеченим карактеристикама (гојазност, мршавост), које *под забавном маском деформације*, у суштини откривају истину о нечијем карактеру.¹⁰⁹ Изобличавање нечије физиономије провоцира код посматрача много снажнију реакцију него што је случај са фотографијом. У кортикалној можданој зони, селективно одговорној за идентификацију неке особе, одвија се бржа реакција на карикатуру него на исти лик замрзнут сочивом фото-апарата. Довољна је само једна секунда да визуализујемо црте нечијег лица (нарочито оне које образују нос и уста) да бисмо стекли сумаран увид у карактеристике које га ближе одређују. Као што је Гомбрих својевремено нагласио, то је главни разлог зашто су карикатуристи и експресионисти у стању да нас својим делима тако снажно покрену, јер тајна добре карикатуре лежи у визуелном тумачењу

107 Преузето из Материјала о фестивалу карикатуре у Будви.

108 V. S. Ramachadan i William Hirsten, "The Science of Art: A Neurological Theory of Aesthetic Experience", *Journal of Consciousness Studies*, br. 6–7 (1999): 1–5.

109 Viktor S. Navaski, *Umetnost kontroverzi: političke karikature i njihova trajna moć* (Beograd: Albatros, 2014), 58.

нечије физиономије која нам остаје у сећању и за коју ће нам се увек чинити да иде уз *жриву*, као да ју је неко зачарао.¹¹⁰ Већина карикатуриста комбинује деформацију нечијег изгледа кроз једноставне потезе оловком, формирајући специфичну врсту хипернабоја као покретача идеје и наратива. Колико год биле правилне црте нечијег лица, или складни покрети тела, равнотежа и идеална симетрија никада није потпуно савршена. Из тог разлога, пажљивом и извежбаном оку карикатуристе неће промаћи наговештај могуће гримасе модела.¹¹¹ Вештина је да се тај покрет, који је каткад готово не приметан, запази и открије, јер да би претеривање било уистину комично, не треба да одаје утисак да му је циљ, већ средство којим се цртач служи да би нам показао изобличење чију појаву запажа у природи. Ово схватање, филозоф Анри Бергсон (Henri Bergson) повезује са аутоматизмом и механичком крутошћу

110 Ernst H. Gombrich, *Meditations on a Hobby Horse: And Other Essays on the Theory of Art* (London: Phaidon Press, 1985), 196.

111 Сатирични цртежи чувеног америчког илустратора Дејвида Левина (David Levin), великог мајстора послератне портретне карикатуре, постали су естетски идеал у овом жанру.



тела, које су кључне за постизање комичног ефекта, јер *животно је само оно што се нейресшано мења...*, а понављање више није живот, већ комика. Држање, гест и покрети људског тела смешни су у оној мери у којој нас оно подсећа на обичан механизам.¹¹²

Увек са идејом да насмеје здравим смехом, Александар Клас никада није постао циничан критичар. Његов развијени посматрачки дар није усмерен на указивање физичких недостатака, мана или несклада, већ на потенцирање карактеристика људске природе, што постиже позом, гестом, коментаром или стварањем духовите ситуације. Овековечио је низ личности из јавног, политичког и културног живота, радећи крокије, у пар лаких потеза оловком или тушем, настојећи да, поред физичких сличности са моделом, ухвати специфичност и јединственост карактера. У периоду од 1957. до 1972. године настају портретне карикатуре глумаца – сера Лоренса Оливијеа (sir Laurence Olivier), Жан-Луја Бароа (Jean-Louis Barrault), Ива Монтана (Yves Montand), певача Луја Армстронга (Louis Armstrong), песника Јевгенија Јевтушенка (Евгений Александрович Евтушенко), и Хенка Кечама (Hank Katcham), аутора чувеног стрипа о јунаку Денису. Своје место у Класовој галерији ликова нашле су и личности домаће позоришне сцене, међу којима и првакиња Народног позоришта Љубинка Бобић. Овом корпусу Класових радова придружује се и низ портрета датираних у 1947/1948, међу којима и његовог *имењака*, Леонида Семењук. На низу карикатура које је радио за штампу, Клас је у више наврата представио свој лик, при чему улога коју себи приписује никада није главна. Поистовећујући се са грађанима и њиховим реакцијама на светска и локална збивања, његов лик постаје препознатљив и упечатљив. Класова маркантна појава била је инспиративна и његовим колегама карикатуристима: Ђорђу Габелинију (Giorgio Gabelini), Василису Митропулосу Басу (Vassilis Mitropulos Bas), Владимиру Мочалову и Димитрију Живадиновићу који су га портретисали у више наврата приликом заједничких сусрета и гостовања на фестивалима карикатуре. Наочаре, лула и проређена коса Класа чине препознатљивим јунаком ових карикатура.

На конкурс расписаном на тему „Портрети јавних личности“ 1999. на Југословенском салону карикатуре *Вршац 99*, Клас се представио са карикатуром француског глумца и певача шансона Ива Монтана који у рукама држи Ајфелов торањ на чијем врху се налази микрофон. На аутокарикатури овековечио је свој лик окружен познатим детаљима – лулом, псом и Гинисовом књигом рекорда.¹¹³ Активно је пратио и рад својих колега који су овај тип радова објављивали у *Вјеснику*, *Борби* и *Недељним информативним новинама*. Веома пасионирано, сакупљао је исечке из иностране штампе са ликовима холивудских глумаца, посебно оне у енглеском хумористично-сатиричном часопису *Пани* (Punch) из шездесетих година прошлог века, као и карикатуре енглеског илустратора Роналда Серла (Ronald Searle),¹¹⁴ док се

112 Henri Bergson, *Smijeh* (Zagreb: Znanje, 1987), 27.

113 *Salon karikature: portreti javnih ličnosti* (Vršac: Multimedijalni centar, 1999), 2–3.

114 Ronald Searle, "The Rake in Progress: the novelist", *Punch* (1954): 518.

по броју сачуваних у Класовој заоставштини издвајају карикатуре Зука Џумхура објављене у *Полиџици*, 1957. и 1958. године.

За собом, Клас је оставио и бројне путописне белешке. Путујући и обилазећи светске метрополе током дужег низа година, у својим дневницима неуморно је бележио утиске са путовања.¹¹⁵ Сачувани ски-цен-блок из 1949. када је имао двадесет једну годину, сведочи да је студиозно правио цртачке записе предела Приштине, комплекса Газиместана и Звечана.¹¹⁶ Паралелно са путописним репортажама, које је писао и објављивао у *Полиџици*, *Илустрированој Полиџици* и *НИН*-у, радио је карикатуре и илустрације градова и њихових житеља. На њима су издвојени детаљи који су уметнику били најупечатљивији, попут париских бистроа, истанбулских џамија, лондонског Тауера, вашара у Мајнцу и нормандијске луке. *Тихи градови умарају исто њако као и сувише бучни. Са њима у њима пролазе скоро и не дају се мерити ничим, јер се ништа у њима и не догађа. Само док човек корача, осети како поред њега промићу окамењене визије прошлости и његове заједно с њим...*, записао је Клас у репортажи под насловом *У сенци Манекен Писа: европска виђења*.¹¹⁷ У *Полиџици* из 1959, у *Забелешкама из Италије*, Клас описује поглед на Напуљ: *са овог места видик се руши у вршоплави погор кровова, рушевина, кејова и шврљава, који одавде личе на неку огромну, шарену разгледницу. Касно појодне огледа се у црној води дуж докова и страховишћу одудара од њаве слике првог сусреша...*¹¹⁸ Цртежи Лондона, Париза, Рима, Атине и Москве пренатрпани су архитектонским детаљима и ликовима људи (морнари, жене сумњивог морала, локални пијанци, музичари, господа и младе госпођице). Нижу се мозаични преплети различитих предела, земаља и градских призора, вешто склопљени у једну целину. На свакој од ових илустрација поред препознатљивог Класовог потписа забележен је и кратак наслов. Цртежи из педесетих и шездесетих година 20. века објављени су у француском *Париском живоћу* (*La vie Parisienne*), немачком *Квику* (*Quick*) и домаћој *Практичној жени*. На полеђени су записани обичном оловком и духовити коментари, попут оног на коме је ватикански гардиста: *укочени војници најамничке швајцарске гарде чувају апарџмане Ватикана где на шрећем сираћу амбасадор јосиода Боја својим нажуљеним коленима моли за цео свет*. Цртајући раднике у француској улици Марсо (Марсеау) у луци Авр (Le Havre), записао је: *кафана и дургељи су места где морнари после дућих путовања шроше новац на алкохол и пролазне љубави*. Портрете градова радио је за своју душу, те је њихов број толико нарастао да је Клас имао довољно материјала за приређивање тематске изложбе.¹¹⁹ У бечкој галерији 30. новембра 1970. изложио је 25 цртежа и слика (акварели и уља) насталих са путовања по Европи, Азији и Африци под називом *Слике из целој свету*.

115 Један од Класових дневника из 1956. чува се у НБС.

116 Блок је део *Заоставштине Александра Класа*.

117 Александар Клас, „У сенци Манекен Писа: европска виђења“, *Полиџика* (1961): 6.

118 Александар Клас, „Наполитански карусел: забелешке из Италије“, *Полиџика* (1959): 10.

119 Слободан Новаковић, *Александар Клас: ретроспективна изложба примењене графике*, [15].

Поред новинских, Клас је радио и карикатуре за друге медије, као што је телевизија (*Београдска хроника*, *Трибина*, *Трећи програм*, *Монитор*, *Новогодишњи програм*). Тим поводом, изјавио је у интервјуу за сатирични лист *Феферон* да воли рад за мали екран, који за разлику од осталих типова карикатуре изискује велику брзину, познавање материје и дневних актуелности. Најчешћи рок који се даје карикатуристи за обављање оваквог посла је кратак, свега три до четири сата, за избор теме, осмишљавање цртежа који треба припремити да би стигао на време за емитовање емисије. За Шести савезни фестивал аматерског филма 1960, дизајнирао је плакат у виду стилизованог лептира од филмске траке, препознајући природу ове врсте филмског израза.¹²⁰ Током осамдесетих и деведесетих година 20. века радио је бројне карикатуре везане за актуелна дешавања; тако настају: *Сјасилац*, у којој в. д. директора седи на мањој фотељи везаној сајлом за велику директорову фотељу (1983); *Динар на шљакама*, који храмље (1989); *Галопирајућа инфлација*, у лику демона који јаше на коњу (1990), и *Камаша*, на којој се сељак одмара на својој штедној књижици (1991).

Предах од карикатура проналазио је у раду на штафелајном сликарству. Сликао је углавном у техници темпере мотиве српских средњовековних манастира и пејзажа, инспирисан бројним путовањима по земљи и свету. За собом је оставио и преко 260 туристичких, комерцијалних и позоришних плаката, стилски блиских карикатурама, препознатљивих по геометријској структури, јасним порукама, јаком колориту и упрошћеним композиционим елементима. У Класовој заоставштини чува се 69 плаката за београдска позоришта, фестивале, спортска такмичења, туристичке сајмове и друге комерцијалне догађаје. По упечатљивости ликовног израза издваја се низ рађених за представе *Позоришта на Теразијама* из друге половине седамдесетих и почетка осамдесетих, потом плакат фестивала хумора у Кнок Хејсту 1974, као и један под насловом *Вијет-нам Индокина 71*, настао као реакција на дешавања везана за Вијетнамски рат. Према сопственом признању, цртању је прилазио истовремено озбиљно и весело, радећи на десетине идејних скица, од којих је бирао тек неколицину, сматрајући да плакату није место у загушљивом, затвореном простору, већ на улици, где треба да се дружи и припада свима. За преко 30 година бављења графичким дизајном, највише је остао веран неколицини европских уметника, међу којима су: Ремон Савињак (Raymond Savignac), Анари Франсоа (Annarie Francois), Херберт Лупен (Herbert Lupin), Челестино Пјати (Celestino Piatti) и Хенрик Томашевски (Henryk Tomaszewski), чија су му естетика, рукопис и поимање *сликарства улице* — највише годили.

120 Марко Бабац, *Кино-клуб „Београд“*, 142.

ОПШТЕЉУДСКО У ХУМОРУ АЛЕКСАНДРА КЛАСА

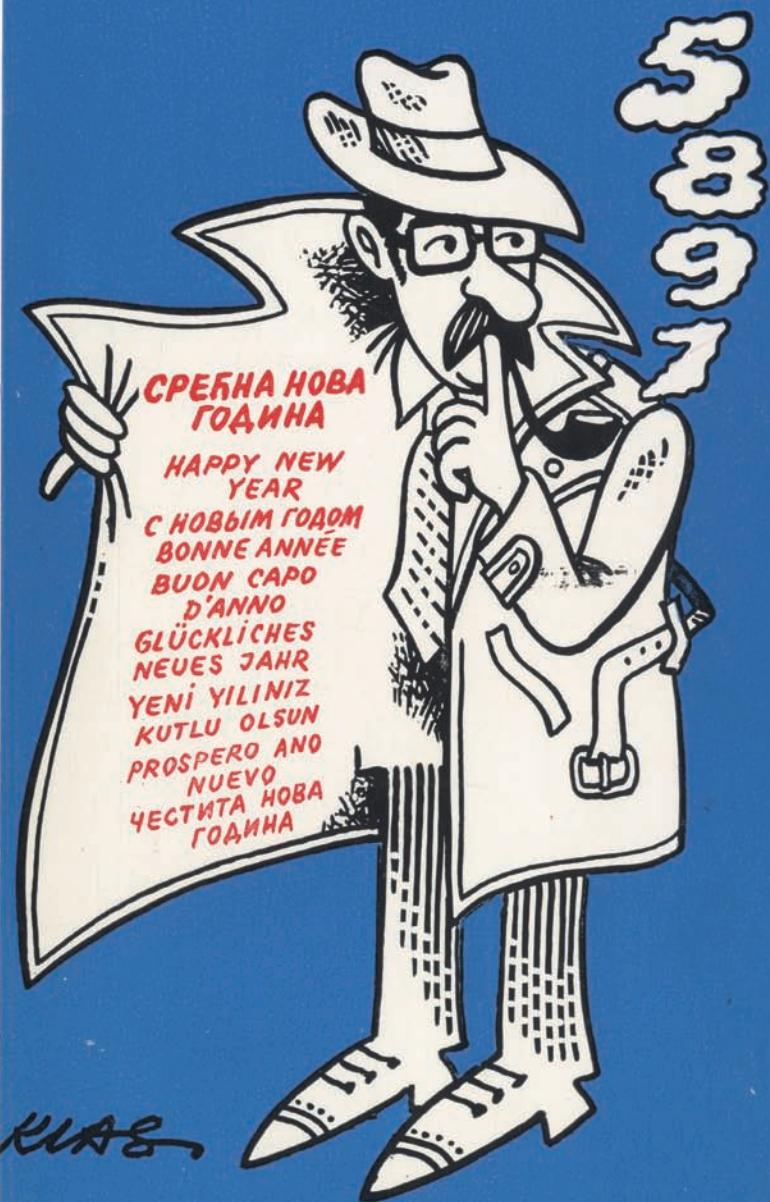
Карикатуриста види много више од друштвених противречности, људских мана, слабости и зала који га окружују. У историји југословенске карикатуре Александар Каракушевић Клас остаће упамћен као истрајан и радознао аутор кога краси невероватна ведрина духа. У новинској карикатури и илустрованим плакатима, потом и кроз разноврсне облике графичког дизајна широке примене, његов поглед на свет остао је увек прожет оптимизмом и хуманошћу, пленећи својом простодушном, једноставном и спонтаном. Кроз богату уметничку биографију придружио се групи несудђених београдских архитеката који су карикатуру претпоставили свом академском образовању, проналазећи у цртању и сликању непресушан извор стваралачке инспирације.

На карикатурама које је предано радио током интензивног и вишедеценијског стваралачког пута, огледа се кризно време друге половине 20. века. Њихов језик, са много друштвене оправданости и духовитости, потврђује суштинску опредељеност аутора за судбину обичног човека. Јунаци Класових карикатура испуњени су страховима, бригама и заблудама, ситним личним интересима, док је у њиховим догодовштинама забележан дух друге половине 20. века, као лично виђење турбулентних дешавања на тлу



KLAS

ALEKSANDAR



некадашње Југославије. Оснажујући свет својим оптимизмом, Клас заправо поручује да живот стално наставља да иде даље. Не посматрајући супериорно свет око себе, водио је непресушан дијалог са актуелним друштвеним збивањима, при чему његови цртежи поседују универзално схватање људске судбине. Високе графичке домете досегао је у жанру унутрашњополитичке и спољнополитичке карикатуре, износећи јасан прогресивни политички став, борећи се против свих облика милитаризма на међународном плану, како на страницама енглеског *Панча*, швајцарског *Небелшпалтера* (*Nebelspalter*), пољских сатиричних часописа – *Шпилки* (*Szpilki*) и *Паргона* (*Pardon*), тако и у руским часописима *Извесџија* (*Известия*) и *Крокодил*, америчком *Њујорк тајмсу* (*New York Times*) и токијском *Јомијури шимбуну*, листу са највећим тиражом на свету.

Свестан ефемерности медија коме је посветио највећи део своје цртачке каријере, Клас на европску и светску позорницу доноси графичке знаке трајне вредности са којима је освајао престижне награде и признања. Такође, на читавом низу карикатура које је радио за међународне конкурсе, апроприра уметничка дела осенчена благом пародијом из различитих временских раздобља (заставе лишене грбова, коњанички постаменти, античка Леда, Микеланђелов Давид) које измешта из историјских оквира и културних значења. Посебно се издваја цртеж погнуте седеће мушке фигуре, алудирајући на Роденовог (*François-Auguste-René Rodin*) *Мислиоца*, са том разликом што на раменима скулптуре не почива људска, већ глава сове. Ту су и друге карикатуре, попут оне са јонским капителом на којој су исписани појмови *antique* (антика) и *fashizam* (фашизам), градећи реч антифашизам. Поред оштећене античке статуе којој недостаје једна рука, усправно

стоји целат са секиром и руци, коме не силази осмех са лица. На другој верзији ове карикатуре укрштене ноге целата одевеног у нацистичку униформу граде форму кукастог крста. Без текстуалне поруке, ове карикатуре поседују универзалне вредности.

Гледајући Класове карикатуре, око посматрача се колеба и не реагује увек у први мах, већ је потребно извесно време да се *сукуесија перцепиције* заврши, јер што је одгонетање дуже, утолико је и његова драж већа, а тиме и естетско уживање.¹²¹ На примеру карикатуре лежеће фигуре античког војника, тек након краћег посматрања опажамо комичну чињеницу да није пао од непријатељске руке, како бисмо очекивали, већ се оклизнуо на кору од банане, чиме читав приказ постаје логичан и апсурдан у исти мах. Његова оригиналност огледа се понајвише у постизању утиска лакоће која зрачи са ових карикатура, иако је свакој приступао студиозно и промишљено. Најнаграђиванија и уједно најрепродукованија – *Гледалац* (1971), сјајан је пример постизања једноставног и истовремено ефектног графичког решења. Гледалац са повезом преко очију јесте сам Клас, који се упиње да са фотеље на којој седи чује вести са ТВ-а на коме се емитује слика човека преко чијих уста је такође стављен повез. Извору информација одузета је могућност емитовања звучног садржаја, као што је и њихов прималац лишен чула вида. Поигравајући се са основним формама људских чула, ускраћујући им право нормалног функционисања, Клас нуди поимање света у коме ће се кроз сужени тунел комуникације неке информације селективно чути, уз одсуство визуелног елемента, и обрнуто – видети, али не и чути. Управо то прихватање суштине парадокса између ова два опречна стања која се истовремено јављају представља битну компоненту структуре смешног. Повез на очима поновиће и на низу других карикатура, попут оне на којој човек везан за стуб не види своје мучитеље који га нападају речима као моћним и убојитим оружјем, већ пасивним ставом и трпељивошћу невербално реагује, пружајући отпор сили. Моћ изговорене речи још један је доминантан мотив који се у више наврата провлачи на Класовим награђеним цртежима, било да се чује са говорнице, телевизора, или је само слово на папиру – због ње се страда, гине и губи глава.

Као карикатуриста и проницљив новинар, подједнако духовито је коментарисао дневне догађаје и илустровао новинске текстове, писао репортаже, а истовремено градио домаћу и међународну каријеру. Марљив и надарен, овај ведри лиричар свет око себе видео је и бележио заобљеним дескриптивним рукописом, стварајући јасном линијом баченом на снежну белину папира разноврсне цртачке приказе, јер *линија је плод исшодобно и срца и душе и руке*, како је једном рекао Зуко Џумхур, *наипросио шо сам ја, исшо колико и ошисак прсша у личној карши*. Класове карикатуре су подругљиве и комичне, а хумор благ, без реске, опоре ироније и сарказма. Снагом комике ишао је за тим да засмеје, паралелно износећи лични став о животу и политичким темама. Гајио је током деценија властити уметнички рукопис препознатљив по снажним графичким ефектима, плакатској експресији, редукованом цртежу и

121 Mihailo Vidaković, *Komično u filmu: smeh – smešno i komično u životu i umetnostima* (Beograd: Institut za film, 1995), 114, 117.

јасним порукама. Управо тај огољени Класов цртеж, слободан је у интерпретацији стварности, у моћи да преображава, комбинује, фантазира и спаја неспојиво. Његова, рекло би се, архитектонски прецизна линија наглашава позу, гест, ситуацију, у намери да са што скромнијим средствима постигне циљ, да брзо и непосредно реагује на појаве и догађаје око себе. Кроз једноставан цртеж, Клас обједињује све елементе комичног, од запањености до разрешења, изневерених очекивања и смешних различитости. Поред сигурне линије и чисте форме као основних стилских карактеристика, повремено је уносио сликарске елементе – контрасте светло-тамног, као и боје (црвена, жута, зелена, плава) без валерских градација, обогаћујући своје карикатуре ликовним вредностима.

Карикиране форме људске фигуре на Класовим карикатурама не говоре о телесним манама, већ о човековој духовној грађи и властитој слабости. Интуитивно опажајући индивидуално у сваком појединцу, вешто подвлачи ту карактеристику нарушавајући привидну хармонију, чиме постиже комично дејство. Карикирање или поигравање са физичким карактеристикама ликова никада није превагнуло на Класовим карикатурама у односу на подвлачење неке духовне црте, којом у једном потезу осликава цео карактер портретисаног лика. Прихватањем начела да карикатуриста избегава екстремно и гротескно карикирање, већ дискретним позиционирањем сугерише битност и истиче тзв. комичну физиономију – препознаје се Класов таленат. Био је склон конструисању масовних сцена, на којима истовремено повезује више различитих ликова и паралелних токова радње праћених кратким духовитим дијалозима, чиме се приближава стриповским решењима. Када је реч о карикатурама намењеним штампи, богатство његовог ликовног света није неисцрпно, показује инвенцију у свом почетном замаху, која са годинама прераста у механизам поузданог понављања. Део талента жртвовао је претераној продукцији, кроз незаустављиви нанос новинске карикатуре, неретко оптерећене једнозначном нарацијом. Нагињући ка хумористичкој илустративности, велики број објављених радова довео је до неизбежних сличности у низу комичних ситуација и улога њихових актера. Прибегавао је утврђеним обрасцима, у којима се радња одвија на препознатљивим местима (канцеларија, самопослуга, пијаца, месара, фабрика, бензинска пумпа), постижући различитост кроз пратеће коментаре. Основна идеја која се провлачи кроз већину новинских карикатура јесте тежња за правдом, тешко достижном и у већини случајева осујећеном. Типизација Класових ликова је поларизована, те се као контратежа ликовима из народа које чине радници, сељаци и грађани увек појављују шефови, судије и банкари који их упрежу, јашу, вичу или их ударају. Проналазећи полазиште и инспирацију у сплету свакодневних догађања, језик Класових симбола увек је у функцији критике актуелних друштвених појава. Веродостојност ових карикатура, као сваког другог историјског извора, почива на рефлексiji стварности. Њихов садржај симболичког значења, у одређеним сегментима, према стварности се односи тако што је поједностављује и интерпретира кроз познате архетипове. Лака препознатљивост једна је од битних одлика стереотипних приказа (шеф је увек у оделу са краватом, српски сељак носи шајкачу на глави, радник је у једноделним и често

исцепаним панталонама са капом на глави). Искривљење стварности, која је иманентна свим типовима и подтиповима карикатуре, на Класовим цртежима са политичком и друштвеном позадином креће се најчешће у сфери умереног карикариња. Обдарен бритким и искричавим духом, поседовао је способност да проникне у најтананије поре друштвеног живота, повремено стварајући цртачке записе који не егзистирају само оним кратким животом листа у коме су објављене.

У измењеном свету медијских технологија, у коме се масовна култура остварује као неизбежна судбина унифицираних производа, уметност карикатуре, као и свака друга врста уметности, трага за даљим путевима, проналазећи нове модалитете опстанка. У цивилизацији слике, која не потиरे улогу штампаних публикација, променили су се и трансформисали задаци, улога и могућности карикатуре. У том поретку, следећи мајсторе карикатуре — Пјера Крижанића, Ивана Лучева и Сабахадина Хоџића, Класове карикатуре су трајно сведочанство и својеврсни документ једног времена посматраног са ставом проницљивог критичара топле хуманости.

ЛИТЕРАТУРА

Александар Клас: слике и карикаџуре. Котор: Галерија центра за културу „Никола Ђурковић“, [19??]
„Александар Клас“, Осџен бр. 316, 29 (1974): [5].

Aleksandar Klas: retrospektivna izložba 100 karikatura nagrađenih u inostranstvu. Podgorica: Muzeji i galerije Podgorice, 1995.

Бабац, Марко. *Кино-клуб „Беоџраг“*. Београд: Југословенска кинотека, 2001.

Bahtin, Mihail Mihailovič. *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse*. Beograd: Nolit, 1978.

Bergson, Henri. *Smijeh*. Zagreb: Znanje, 1987.

Vidaković, Mihailo. *Komično u filmu: smeh – smešno komično u životu i umetnostima*. Beograd: Institut za film, 1995.

Влајчић, Милан. *Зоран Јовановић: Ликовни салон и џрибина младих: 9–18. 01. 2015*. Нови Сад: Културни центар Новог Сада, 2015.

Gombrich, Ernst i Ernst Kris. *Caricature*. Hamondsworth: Penguin Books, 1940.

Gombrich, Ernst H. *Meditations on a Hobby Horse: and Other Essays on the Theory of Art*. London: Phaidon Press, 1985.

Грызунов, С. „Карикатура – жанр серьёзный“, *Советская культура*, бр. 5 (1984): 7.

Девети југословенски конкурс за карикатуру „Ристо Пејатовић“. Плевља: [б. и.], 2002.

Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura: agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji: 1945–1952*. Beograd: Rad, 1988.

Dulibić, Frano. „Definiranje karikature kao likovne vrste“. U *Karikatura*, ur. Jadranka Brnčić, 16. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta, 2005.

Dulibić, Frano. *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine*. Zagreb: Leykam International, 2009.

- Dulibić, Frano. „Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja”. U *Karikatura*, ur. Jadranka Brnčić, 94. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta, 2005.
- Đurović, Živko. *Miloš Vušković: Umjetnički paviljon, 24. maja – 2. juna 1966*. Titograd: Umjetnički paviljon, 1966.
- Жанин Чалић, Мари. *Историја Југославије у 20. веку*. Београд: Клио, 2013.
- Zupan, Zdravko. *Kušanić – stripske majstorije Ive Kušanića*, Beograd: Modesty stripovi, 2015.
- Ivkov, Slobodan. *60 godina domaćeg stripa u Srbiji: 1935–1995*. Subotica: Likovni susret, 1995.
- Изложба карикашура 65*. Београд: Јеж, 1965.
- Јанц, Загорка. *Стара српска карикашура*. Београд: Музеј примењене уметности, НИП Политика, 1968.
- Јеж: југословенски лист за збиљу и шалу*, бр. 1937 (1976): 1.
- Jovanović, Dragica. *Ivo Kušanić: slikar i karikaturista: 1924–2003*. Beograd: M. Kušanić, 2004.
- Јовановић, Жика. „Пут карикатуре око света”. *Јеж: Јеж о Јежу: свечано издање* (1975): [9].
- Јовановић, Маргарета. „Доброћудно сликање стварности: Александар Клас карикатуриста”, *Политика*, 10. фебруар (1995): 12.
- „Како се родио Ошишани Јеж”. *Јеж*, бр. 1854 (1975): [1].
- Kvintilijan, Marko Fabije. *Obrazovanje govornika*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1985.
- Klas, Aleksandar. *Against the War*. [S. l.: s. n., 19??].
- Клас, Александар. „Наполитански карусел: забелешке из Италије”, *Политика* (1959): 10.
- Клас, Александар. „У сенци Манекен Писа: европска виђења”, *Политика* (1961): 6.
- „Клас у музеју”, *НИН* год. 36, бр. 1811 (1985): 28.
- „Классные рисунки”, *Крокодил* бр. 22, 2500 (1985): 15.
- Корнилов, Юрий. „Александар Клас улыбається”, *Эхо планеты*, бр. 2, 170 (1991): 45.
- Kraut, Vanja. *Karikature Bete Vukanović*. Beograd: Kulturni centar Beograda, 1968.
- Крижанић, Пјер. „О карикатури: поводом једне изложбе карикатура”. У *Српска ликовна кришка: избор*, 462. Београд: Српска књижевна задруга, 1967.
- Kusovac, Nikola. *Aleksandar Klas: retrospektivna izložba 100 karikatura nagrađenih u inostranstvu*. Podgorica: Muzeji i galerije Podgorice, 1995.

- Лакићевић, Драган. „Запис о сатири”. У *Престоница смеха: зборник Међународног фестивала хумора и сатири Златна кацџа*, ур. Радмила Јовановић, [4]. Крушевац: ИМК „14. октобар”, РТК Победа 1996.
- Lipovetsky, Gilles. *Doba praznine*. Zagreb: Novi Sad, 1987.
- Љубишић, Братислав. *Златни осмех: међународна изложба карикаџура*. Београд: УЛУПУДС, 1997.
- М. Л. „Сећање на ‘цртајућег’ новинара”, *Политика*, новембар (2009): 44.
- Maletić, Dušan. „О karikaturi”, *Danas*, god. 3, br. 43 (1963): 9.
- Matoš, Antun Gustav, *Naši ljudi i krajevi*. Zagreb: Matica hrvatska, 1967.
- Микулић, Татјана. *Сељак у карикаџури Јежа (1935–1990)*. Београд: Етнографски музеј, 2020.
- Миливојевић, Драгољуб. *Политика сведок нашеј доба*. Београд: Народна књига, 1984.
- Минић Драгутин. *Александар Клас: Први међународни конкурс карикаџуре Александар Клас*. Београд: Политика, 2009.
- Мутић, М. „Против рата: изложба карикатура Александра Класа”, *Војска*, 2. 2. (1995): 10.
- Mušić, Miroslav A. *Krik karikatura*. Beograd: Gradski sekretarijat za kulturu, Galerija SULUJ, 1999.
- Navaski, Viktor S. *Umetnost kontroverzi: političke karikature i njihova trajna moć*. Beograd: Albatros, 2014.
- National Gallery of Art, “Honoré Daumier”, <https://www.nga.gov/> (преузето 21. 7. 2020).
- Ненадовић, Светлана. „Кад сам био мали: Александар Клас”. *Политикин забавник* бр. 2208 (1994): 18.
- Новаковић, Слободан. *Александар Клас: репроејективна изложба примењене графике*. Београд: Музеј примењене уметности, 1985.
- Novaković, Slobodan. „Smešna lica: srpske portretne karikature umetnika od Branislava Nušića do Duška Radovića”. У *Veliki humoristi: 5. međunarodna izložba karikatura Zlatni osmeh*, ур. Jugoslav Vlahović, 73. Beograd: ULUPUDS, 2006.
- Novaković Slobodan. *Smeha crtači: istorija kao karikatura, karikatura kao istorija*. Beograd: Udruženje novinara SR Srbije, S. A. Pressagent, 1989.
- Новаковић Слободан. „Смеха цртачи”. У *Два века српског новинарства*, ур. Михаило Бјелица, 463. Београд: Институт за новинарство, 1992.
- Новаковић, Слободан. „Човјек, море и карикатуре”, *Побједа* (1988): 9.

- „О Јежу: 30 година Јежа“. *Јеж*, бр. 1332 (1965): [2].
- „Озбиљно размишљање о смешним стварима“. У *Два века српског новинарства* ур. Михаило Бијелица, 463. Београд: Институт за новинарство, 1992.
- Pavković, Mladen. „Aleksandar Klas crta za Vas“. *Feferon*, god. 23, br. 75 (1986): 9.
- Пауновић, Синиша. „Од Ошишаног јежа до Јежа“, *Јеж: Јеж о Јежу: свечано издање* (1975): [3].
- Perišić, Igor. *Uvod u teorije smeha*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Петровић, Петар. „Музеј смеха и осмеха“, *Политикин забавник* бр. 3101 (2011), <http://politikin-zabavnik.co.rs/> (преузето 18. 3. 2020).
- Pijade, Moša. „Nešto o karikaturi“, *Borba* (1953): 10.
- Пијевец, Комнен. *Централни пресбиро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије* (1998), <http://www.arhivu.gov.rs/> (преузето 19. 2. 2021).
- Pirandello, Luigi. *Humorizam*. Split: Mogućnosti, 1962.
- „Први број Јежа“, *Јеж: југословенски лист за збиљу и шалу*, бр. 1987 (1977): 2.
- Ramachadan, Vilayanur Subramanian i William Hirsten. “The Science of Art: A Neurological Theory of Aesthetic Experience”, *Journal of Consciousness Studies*, br. 6–7 (1999):1–5.
- Rawlings, Kaue, C. Caricature in the Carracci Academy: Experiments at the Limits of Recognition, <https://www.academia.edu/> (преузето 21. 7. 2020).
- Salon karikature: portreti javnih ličnosti*. Vršac: Multimedijalni centar, 1999.
- Searle, Ronald. “The Rake in Progress: the novelist”, *Punch* (1954): 518.
- Симић, Милан. „Александар Клас – говори за нас: сусрет ван радног места“, *Политика за нас: информативни лист НО*, бр. 27 (1983): [16].
- Stendal. *Rasin i Šekspir*. Beograd: Novo pokolenje, 1953.
- Станишић, Гордана. *Nobody is perfect: карикаштура у делима југословенских уметника из збирке Народног музеја у Београду*. Београд: Народни музеј, 2013.
- Суботић, Ирина. *Сабахадин Хоџић: ретроспективна изложба слика, цртежа и карикаштура поводом двадесетогодишњице смрти Сабахадина Хоџића*. Београд: Галерија Београд, 2004.

Tirnanić, Bogdan. *Aleksandar Klas: retrospektivna izložba 100 karikatura nagrađenih u inostranstvu*. Podgorica: Muzeji i galerije Podgorice, 1995.

Тодоровић, Миленко. „Ошишани Јеж: лечилиште за душу народа“. *Политикин забавник*, бр. 2540 (2000): 5.

Trifunović, Lazar. *Savić: crteži i karikature*. Beograd: Borba, 1980.

Frojd, Sigmund. *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. Novi Sad: Matica srpska, 1960.

Фуко, Мишел. *Шта је кристика*. Нови Сад: Академска књига; Београд: Институт за филозофију и друштвену историју, 2018.

Hanzlovsky, Mladen. *Ismet-Ico Voljevica: Grga izložba karikatura*. Zagreb, Centar za kulturu i informacije, 1981.

Heuss, Theodor. *Zur Ästhetik der Karikatur*. Stuttgart: Scheufele, 1954.

Šarenac, Darko. „Lako je Atlasu da nosi zemlju“, *Tempo* (1985): 49.

SUMMARY

ALEKSANDAR KLAS, A CARTOONIST

In 2019, the National Library of Serbia became the new home of a rich legacy of Aleksandar Karakušević Klas, a graphic artist, designer and the doyen of cartoon art in Serbia. The legacy collection contains large-format drawings created for international competitions or domestic and foreign periodicals, sketches and pencil drawings, photographs and paintings created between cartoons, typewritten travel notes, exhibition opening ceremony speeches, assorted newspaper cutouts, bright-coloured posters and many awards and plaques testifying to the artist's successful work and creative genius. In his prolific career in art, cartoons stand out as the best examples of his work. They can be used to observe and analyse the stylistic features and tendencies he employed in an effort to present political weaknesses and anomalies of society as a whole, as well as individual traits of some people.

Aleksandar Klas was born on 17 November 1927 in Skopje, where he also attended school before continuing his education in Kraljevo and Čačak. His earliest cartoons date from 1944. At the time, the artist mimicked caricatures of Hitler from a cartoon art book by Boris Jefimov, a Russian illustrator. Some of his early role models included Alex Raymond (*Flash Gordon*), a famous comic book artist, as well as Andrija Maurović, a painter and pioneer of comic book art in Yugoslavia. Karakušević focused on cartoons in 1948/9 when he began working on placard newspapers at the Technical High School of the time. His friendship with a fellow student Leonid Semenjuk dates from that period. That was also when he got his famous nickname Klas.

Much like Dejan Nastić and Milorad Dobrić, Klas bravely switched from architecture, his original field of interest, to cartoon art. Building on the work of his great predecessors Ivan Lučev, Đorđe Lobačev and Milorad Đurić, he began his professional career by becoming the youngest cartoonist of the *Jež* periodical. The moment when he became one of eight members of the editorial board of *Ilustrovana Politika* marked the turning point of his career. That was the beginning of his long-term cooperation with this high-circulation weekly periodical. As the editor of the humour section, he worked tirelessly and used all his creativity. His

creative enthusiasm did not dwindle even after he was officially retired. Klas was a member of the Serbian Applied Arts and Design Association. In 1959, he obtained the status of a prominent artist by taking part in almost all exhibitions of the Association (*October Salon, May Salon, Golden Pen of Belgrade*) and a total of 390 exhibitions in the country and beyond, including 40 independent exhibitions in the period between 1952 and 1994. His first cartoon exhibition took place in Vipava. In the following decades, he also had exhibitions in San Marino, Vasto, Berlin, Ljubljana, Vienna, Belgrade, Zemun, Skopje, Moscow, Gabrovo and Istanbul. Among them, a special place belongs to the retrospective exhibition staged on the occasion of his 35th work anniversary at the Museum of Applied Arts in Belgrade (1985). Klas's works can be found in three world-renowned cartoon and poster encyclopaedias. Year after year, he won prominent international awards and recognitions. His compatriot artists gave him his last award at the Zemun Cartoon Festival for his lifetime contribution to cartoon art.

The cartoons to which he dedicated his career spanning over multiple decades reflect the tough times in the second half of the 20th century. Their socially justified and humorous discourse testifies to the artist's dedication to the portrayal of ordinary people's fate. His heroes are burdened by many fears, worries, delusions and petty personal gains, while the events they take part in represent the spirit of the second half of the 20th century and turbulent times in Yugoslavia, as seen by the artist. His empowering optimism was reflected in the idea that life always goes on. He led an endless dialogue with contemporary events in society without taking a superior position, while his drawings represented a universal view of human fate. His great graphic art achievements include cartoons dealing with domestic and international political affairs, which reflect an unmistakeably progressive political philosophy. He was against any type of militarism, which he showed in his works published in international periodicals, including English *Punch*, Swiss *Nebelspalter*, Polish satirical magazines (*Szpilki* and *Pardon*), Russian magazines (*Известия* and *Крокодил*), American *New York Times* and *Yomiuri Shimbun*, a Tokyo magazine with the highest circulation worldwide.

Being aware of the ephemeral nature of the media to which he dedicated the greatest part of his career, Klas also worked on graphic art with intransient value, which brought him many awards in Europe and worldwide. Also, in many of his cartoons created for international competitions, he appropriated artworks from different periods and portrayed them with a hint of parody (flags devoid of coats of arms, horse pedestals, Leda from Greek mythology, Michelangelo's David) and outside their historical frameworks and typical interpretations.

As a cartoonist and perceptive journalist, he relied on humour when commenting on daily events and writing or illustrating newspaper articles. He simultaneously built his career in the country and abroad.

This diligent, talented and high-spirited artist documented the world around him by employing a polished descriptive style and creating intricate representations with clear lines drawn on the snow-white paper surface. His cartoons contain elements of mockery and comedy, but his humour is mild and devoid of harsh irony and sarcasm. In his works, he aimed to amuse the audience but also to express his viewpoint on life and political affairs. Throughout the decades, he cherished a distinctive art expression characterised by powerful graphical elements, poster-like style, simplified drawings and clear messages. His bare drawings are unconstrained in the interpretation of reality and the power to transform, stimulate imagination and combine different, often seemingly unmatchable elements. His architecturally precise lines emphasize certain poses, gestures and situations to achieve the desired result – a prompt reaction to an event or phenomenon – employing the simplest forms possible. In addition to confident lines and pure form as his main elements of style, he occasionally also relied on some elements of painting, such as light and colour contrasts, thereby giving his cartoons artistic merit.

Caricaturing and playing with someone's physical features was never the main focus of his works. Instead, in the portrayal of his characters, he rather emphasized certain spiritual traits. The principle of avoiding grotesquely exaggerated representations and using subtler elements to create the so-called comical physiognomy is a true reflection of his talent. He often simultaneously presented multiple characters and parallel scenes containing short, humorous dialogues, so his cartoons resembled comic book scenes. The cartoons he created for periodicals reveal that his artistic inspiration was not inexhaustible. His early cartoons were inventive, but, over time, he increasingly relied on the mechanism of reliable repetition. Overproduction may have been the reason his talent could not be fully expressed in the relentless flow of newspaper cartoons, often burdened with a fixed narration style. The sheer number of humorous illustrations he created and published inevitably resulted in some similarities between certain comical situations and character roles. He resorted to established patterns, in which the action took place in recognizable locations (offices, stores, markets, factories, gas stations, etc.), while the accompanying comments differed. The main idea that runs through most of his newspaper cartoons is the pursuit of elusive and often unachievable justice. His character typology is polarised. Labourers, peasants and city dwellers are juxtaposed with bosses, judges and bankers, who are often portrayed harnessing or riding them while yelling or kicking. The language of Klas's symbols, founded on and inspired by everyday events, is always directed at criticising contemporary social phenomena. The credibility of these cartoons, like that of any other historical source, rests upon the reflection of reality. The symbols and underlying messages of the cartoons simplify reality and interpret it through established archetypes. One of the main characteristics of stereotypical representations is recognisability (bosses always wear a suit and tie; Serbian peasants always wear a traditional hat (*šajkača*); labourers wear one-piece uniforms and hats, often tattered). In Klas's drawings on political and social topics, the distortion of reality, immanent in all cartoon types and

subtypes, is moderate. Gifted with a sharp and agile mind, the artist possessed the ability to penetrate the subtlest pores of social life and create cartoons that occasionally outlived the periodicals in which they had originally been published.

In the world transformed by modern media technology, in which mass culture is the inevitable fate of generic products, cartoon art, like any other art form, seeks new ways and forms to survive. In the civilisation of images, which do not suppress the role of printed publications, the role and impact of cartoons have changed. In such circumstances, Klas's cartoons, much like those of Pjer Križanić, Ivan Lučev and Sabahadin Hodžić, are lasting testimonies of their era, presenting it from the perspective of a perceptive, benevolent critic.

KVADRO



- ILE DE CITE, NOSRE-DAME,
PONT NEUF, JA MOSTA PONT DES ARTS

OPET JE MALO LJUDSKI. OBRATITI
LVR. PREKOČI ONO JTO JMO JAMI
KANJE GLEDATI. DIVNA NIKA JA
JAMOTRAKE. GLEDATI DAVIDA, GREA,
TERIKOA, RUBENJA, REMBRANTA,
JA VINOJA, RAFAELA.

NE LIČI!



POJE ZAVTAI U
JAN. GAVENJA APOLO-
NOVA "JA NAPREDO-
NOVOM KRVOM,
MARMANTOM, RE-
GENT" (137 KAMATA)
I MORE JITNIH
I KRVENIH
KAMEJA.

- U LATINSKOM KVARTU
PRI OBIČANU EDOU DES
BEAUX ARTS JREI JMO E. HEMINGVEJA JA ZON

СЕЋАЊА И УСПОМЕНЕ...

АЛЕКСАНДАР КЛАС ЦРТА ЗА ВАС

„Седите, седите... само без овација“. Уз ове речи Клас улази сваки дан у редакцију. То је почетак његовог редовног ритуала. Долази до свог стола у дну редакције, намешта стони календар, узима телефонску слушалицу, позива кафе куварицу Милеву и каже:

„Чаја, чаја господару“ и сам себи одговара „харач, харач рајо треба...“! Прекида везу и чека Милеву да му донесе чај. Кафу никад. Пали лулу и тек се тад осврће по редакцији не би ли спазио неког од нас млађих, најчешће Михајла Дајмака, новинара, и каже:

„Где си Мико, стари лафе, поје’ш г...о од жирафе.“ И тако сваки дан, само се ми млађи смењујемо у поздраву.

Клас је био бескрајно духовит, брз у опаскама, имао је невероватну моћ запажања. Волео је да се дружи, шали и прави све могуће заврзламе, више са нама млађима него са својим вршњацима. Вероватно зато што смо ми све то прихватили са жељом да му узвратимо и покушамо да га надиграмо у различним будалаштинама, од лепљења његовог вечитог стоног календара, мешањем његових карикатура које је он, само њему знаним редом, слагао у две кутије, па до убацивања старих бројева *Илустриране йолиџике* у корице новог издања. Никада се није љутио, само је смишљао како да нам на крају доскочи. Негде око поднева поново би се латио телефона, позвао сина и увек исто питао:

„Хало, Владо, јеси ли ручао...?“ Када би чуо одговор, завршавао би разговор и упитно нас гледао како се томе смејемо. Ми тада још нисмо имали децу и све нам је то било комично. С тим у вези, неком приликом, Клас је у редакцију дошао тек после један поподне, поновио све своје обредне радње приликом уласка, стигао до свог стола, посегнуо за телефоном и видео на столу цедуљу којој смо, наравно, ми написали: ЋАЛЕ, РУЧАО САМ! ВЛАДА! Сви смо праснули у смех, он нас је само кратко погледао и процедио безазлену псовку.

Волели смо Класа и његове приче са разних светских фестивала карикатуре на којима је побирао све могуће награде, од Бордигере до Токија, и анегдоте са тих места где се скупљао крем духовитих људи са целе планете. Био је почасни члан бар десет светских уметничких удружења, омиљени другар познатих имена светске карикатуре и стрипа. Касније када сам прешао у *Полиџикин забавник*, објављивао сам стрипове о догодовштинама Коко Била, јунака којег је цртао Бенито Јаковити, познати италијански и светски цртач. Срео сам једном таквом приликом Класа испред лифта у Политици, а он ми је рекао да је разговарао са Јаковитијем и рекао му да *Забавник* објављује његовог Коко Била, на шта је овај одговорио да ће главном уреднику послати једну своју оригиналну карикатуру. Наравно да сам био сто посто сигуран да ми Клас спрема неку смицалицу и нисам на све обратио посебну пажњу и убрзо на то и заборавио. Након месец дана стигао је повећи коверат у редакцију, на моје име, послат из Београда, унутра други коверат адресиран на Класа, из Италије, а у њему Јаковитијева карикатура! И од тога Клас је направио штос. Данас та Јаковитијева карикатура виси урамљена на зиду собе мојих синова. Сваки пут кад погледам на тај зид дечје собе, сетим се Класа.

Како сам почео ово сећање, тако ћу и да га завршим. Клас одлази из редакције, спаковао је своју торбу, креће ка вратима и каже:

„Ако ме ко тражи, ја сам на плажи... отишао сам на реку где таласи мирно теку“. Одлазни обред – завршен. И тако сваки дан.

Такав је био Александар Клас, правим презименом Каракушевић (Орловић), орао наше и европске карикатуре.

Зефирино Граси

главни уредник *Полиџикиној забавника*

СЕЋАЊЕ НА КЛАСА

Александар Клас био је истакнути карикатуриста и уредник хумора у *Илустрованој полицији* од 1958. до пензионисања. Ја сам од 1976. радио у *НИН*-у, на 13. спрату Политикине вишеспратнице, пар спратова изнад *Илустроване*. И раније смо се сретали на отварањима изложби карикатура и примењене графике, на *Пјеру*, Светској галерији у Скопљу и сл. А од мог доласка у *НИН*, најчешће у лифту или по ходницима. Увек је био уредан, елегантно одевен са сакоом и краватом. И наравно лулом која је била његов заштитни знак. Није је испуштао из уста осим када је својим баритоном требало нешто духовито да „извали“. Тако се памти и препричава један његов гаф баш у Политикиним лифту, на дан Ускрса. У пун лифт ушао је и директор *Полиџике*, Вукоје Булатовић, уз социјалистички поздрав „здрово другови“. Клас је узвратио са „ваистину здраво“. По речима Класове супруге Лидије, таква Класова сатира није се баш допадала властима, па му је дискретно саветовано да се мане политике и пређе на забавније теме. Што је он и учинио и почео пуно да ради илустрације и плакате за културне манифестације и туристичке агенције. То му је омогућило бројна путовања у иностранство са којих се јављао духовитим путописним илустрацијама у свом листу и другде. Може се рећи да је, уз Зуку Џумхура из Политике, био утемељивач једног посебног рода илустрације. Бриљантно је уочавао изглед и карактере људи из разних земаља, као и наших, али и њихових познатих грађевина и споменика, на шта је вероватно утицало и то што га је само неколико испита делило од титуле инжињера архитектуре коју је студирао у Београду. Ипак, преовладала је карикатура којој се потпуно посветио.

На путовањима је користио сваку прилику за контакте са колегама карикатуристима из тих земаља, успостављао везе и активно учествовао на међународним конкурсима карикатуре којих је било све више и на којима је освајао бројне награде, преко сто, што је ушло и у Гинисову књигу рекорда. Посебно је био близак са турским колегама; причао ми је да му је Семи Балчоглу, познати турски карикатуриста, рекао да можда има и турско порекло с обзиром на то да тамо постоји презиме Каракуш (црна птица).

Наши сусрети и дружења постали су учесталији његовим одласком у пензију а доласком у Београд из Сплита карикатуристе Николе Оташа, нашег заједничког дружељубивог и веселог пријатеља. Тако сам откривао једног другог Класа, спонтаног, духовитог човека, не само уметника.

Југослав Влаховић
професор графике књиге, карикатуриста

ЊЕГОВА ЕКСЕЛЕНЦИЈА АЛЕКСАНДАР КЛАС

У време у којем су стварали Семпе, Ласалви, Дон Мартин и по таленту њима слични, бити светски познати карикатуриста није било нимало једноставно. И у таквој конкуренцији, Александар Клас је то сигурно био. Александру Класу, још у почетку бављења карикатуром, простор који је тада и овде био веома широк био је недовољан да се до краја исказе. Његове карикатуре су објављиване широм Југославије, а захваљујући популарности *Илустриране политике* и *Лежа*, са којима је највише сарађивао, многи од његових радова су преношени у словеначкој *Павлихи*, скопском *Осџену*, загребачком *Керемџуху* и сарајевском *Веселом свијету*, али и у такозваним „озбиљним“ новинама и часописима.

Али, веома рано, Клас се отиснуо и у Гутенбергову галаксију. Почео је да учествује на разним светским фестивалима карикатуре. Најпре у италијанској Бордигери, која је многим нашим карикатуристима отворила врата Европе. Имао сам задовољство да једне године у друштву Александра Класа посетим овај град у близини Сан Рема, у Лигурији. Било ми је веома пријатно што сам сведочио дубоком поштовању које су према нашем уметнику тамо исказивали. Александар Клас је укрстио пера са колегама и на многим другим међународним смотрама карикатуре. И награда по награда, медаља по медаља, гран-при по гран-при... накупило се тога да је Клас у једном тренутку ушао у Гинисову књигу рекорда као најнаграђиванији карикатуриста свих времена.

За све то време, овде у Србији, Класов карактеристични цртеж и његово проницање у срж проблема, којих је, Богу хвала, у овој средини било и више него што је потребно, слали су поруке које су откривале, објашњавале и храбриле. Све то уз обавезан смех и један заштитни знак који је његове радове чинио још симпатичнијим. То је цртеж кучета, присутног на свим његовим карикатурама. Клас је од почетка до краја објављивао у *Језу*, а неке његове насловне стране нису превазиђене ни до данас. Иако је примао плату у *Илустрираној политици*, он је био „јежевац“, који је то остао до краја. Поред таквих „смехоцртача“ као што су Милош Крњетин, Милорад Добрић, Раде Ивановић, Никола Рудић, Драган Руменчић и други, Александар Клас је оставио дубоки траг не само на страницама *Лежа*, него и у историји наше карикатуре, једне од подобласти ликовне уметности, која је представљала сам светски врх. А својим присуством на фестивалима, од „Настрадаина Хоџе“ у Истанбулу, преко Бордигере у Италији, Кнок Хејста у Белгији, па до фестивала у Ирану, Бразилу, Москви, Јапану и другим тачкама света, Александар Клас био је и веома успешан амбасадор наше културе и уметности у свету. Зато је рећи његова екселенција Александар Клас, и овде више него прикладно.

Радивоје Бојичић
главни уредник *Лежа*

КЛАСОВО МАЈСТОРСКО ПЕРО

Много је карикатуриста из различитих генерација стасавало уз савете и коментаре Александра Класа. То је Класа, поред чињенице да по броју награда за своје карикатуре ни дан данас није потиснут из Гинисове књиге рекорда, уздизало на недостижне висине наше и светске карикатуре. Захваљујући понајпре њему, српска карикатура припада светском врху овог ликовно умног изражавања. Ја сам прошао исти пут као многи пре, а и после мене, тако што сам са радовима у блоку отишао у редакцију *Илустриране полиџике* и за Класовим столом одслушао први час његове јединствене школе карикатуре. Од тог дана је почело наше вишегодишње пријатељство. Био сам чест и драг гост у стану Александра и Лидије. Ту сам чуо многе бајковито заводљиве, али и многе огољено реалне приче, које су заједно чиниле ненаписану историју карикатуре у коју су била уткана сва она Класова путовања са којих се враћао овенчан новим наградама и признањима. Знао је Клас и да слуша... да на крају да своју оцену (увек искрено и поштено), увијену у светлуцави и слатки станиол досетки и посебног вицкастог коментара.

На једној од безбројних седељки у стану Николе Оташа, нас двојица смо дошли до идеје да се осмисли и установи награда *Класово мајсторско перо*. Тадашња директорка Међународног фестивала хумора и сатире *Златна каџиџа* (Крушевац) Радмила Јовановић је пристала да додела ове награде буде у оквиру програма ове међународне манифестације. Критеријуми за одређивање добитника ове награде и сам њен изглед су договорени са Класом лично. О изгледу плакете се побринуо сам Клас (за ту прилику је урадио аутопортрет који ми је једна од најдражих успомена на њега). Договорено је да Клас за живота одређује лично добитника признања са својим именом, а да касније, кад не буде њега, ту одлуку доносе дотадашњи добитници предлагањем и гласањем. Тако смо добили најдемократскије признање у српској карикатури, које се додељује аутору чији такмичарски дух и посвећеност карикатури прати пут који је зацртао чувени Александар Клас. Награда се додељује од 2002. године и до сада ју је добио 21 аутор.

Горан Ђеличанин
карикатуриста

СУСПРЕТ СА КЛАСОМ

Давних осамдесетих био сам позван у Скопље на дружење карикатуриста. Било је лето, а карту за авион добио сам само до Београда. Летео сам авионом, па даље путовао возом, спаваћим колима. Кад си млад, ништа није тешко. Била је то моја прва посета Македонији. Пошто сам се сместио у хотелу у центру града, спустио сам се у хол и наручио освежавајуће пиће. Преко пута мога стола седела су два мушкарца, један млађи с црном брадом и тамном косом, можда мојих година и један старији проћелав с великим брковима и лулом у устима. Нисам прислушкивао шта причају, али сам чуо реч карикатура. Подигао сам се и пришао им. Извините, и ви сте карикатуристи, упитао сам. Изгледали су ми познато, али нисам био сигуран. Погледали су ме и одговорили у глас: „Да“.

„Ја сам Петар Писместровић“, представио сам се, „карикатуриста из Загреба“. Овај старији устаде са своје столице. Био је пуно виши од мене. „Петре, где си, бре, пријатељу“, рече и уместо да прихвати моју пружену руку, загрлио ме снажно. Остао сам изненађен и покушао да се сетим ко је то, а он, видеви моје изненађено лице, рече оним својим басом: „Ја сам Александар Клас“. „О, па да, наравно. Нисам вас овде очекивао“, промуцао сам. Кад ме је Клас пустио, онај млађи пружи ми руку. „Ја сам Љубомир Сопка“. Њега сам се већ сетио. Видели смо се на *Пјеру*. Сад ми је било лакше. Нисам био сам и имао сам друштво. Касније су се појавили Мидхат Ајановић Ајан из Сарајева и Неџад Краснићи из Пећи. Остало су биле македонске колеге. Тих неколико дана обишли смо околицу Скопља, дружили се и размењивали искуства. Клас је некако доминирао, као искусан колега, познат и по наградама на фестивалима о којима је већина нас тада могла само сањати и по уређењу новина. Иако нисам цртао карикатуре, ситуације који је он радио, његови савети, а и анегдоте са фестивала били су занимљиви и забавни. Он је то све знао лепо испричати, онако натенане, повремено повлачећи дим из неизоставне луле. Тај сусрет у Скопљу створио је ново драгоцено познанство, које се због удаљености, а вероватно и разлике у годинама није развило у пријатељство. Ипак, неколико пута, кад сам касније долазио у Београд, навраћао сам и у *НИН* да посетим Класа.

Петар Писместровић
карикатуриста

ALEKSANDAR KLAS, A WONDERFUL FRIEND AND ARTIST

I met Aleksandar Klas at the *Salone Internazionale dell'Umore* in Bordighera, in the mid-1970s, when I was a young cartoonist, and we met again on other occasions. I already admired Klas for his fun and concise style, surreal but direct, very personal and highly effective, because I had known his works through some publications and some international exhibitions or contests. It was always a pleasure to meet him and talk about our work, happily sharing the many beautiful moments of that event with other fellow cartoonists, including the unforgettable aperitifs at *Chez Louis Bar* of Bordighera. We immediately made friends and I appreciated him as a person as well as an artist and thank him for his appreciation thank him for his appreciation of my cartoons my cartoons.

He had a beautiful image with his iconic mustache and the inevitable pipe – a respected great artist but without any presumption. My first publications for me in Yugoslavia were in Jež and, thanks to his invitation to collaborate, in *Ilustrovana politika*. I went to Belgrade in 1988, on the occasion of an international exhibition, with my friends Lucio Trojano, a famous cartoonists, and Piero Giarratana, a painter and sculptor. Aleksandar invited us to lunch at his house, together with Nikola Rudić, and it was a memorable day. It was a meeting between old friends, with a lot of laughter and an unforgettable photo in which we all wore different types of hats from the collection of Klas, all of us very cheerful, probably for the Slivovitz. Aleksandar had the ability to catalyze sympathy without losing the balance of a true master of humor, always managing to reconcile smile and intelligence. Unfortunately, that was the last time we met even though we continued to keep in touch and send personalized greeting cards, as we had done since our first meetin.

I would have really liked it if Klas had been able to collaborate now with the *Buduàr* magazine whose editor-in-chief I am! The competition that bears his name (I am honored to have received the first prize in 2019) and these initiatives by the National Library of Serbia in honor of him are the right recognition of him both as a person and as an artist.

Marco De Angelis
cartoonist, illustrator and graphic designer

* DNEVNIK *

BEGRAD • GRAD • ZAGREB • LJUBLJANA •
NICE • VILACH • TAVERN • VLM •

SALZBURG • MÜNCHEN •
BURG • STUTT

AVGART • BADEN • STRAS

BOVR • G • NANSY • CHA

LONGS • SYR • MARNE • PA

RIS • VER • SAILLES

ROVRE • EN • LE HA

LAUSANE • DIJON •

DOSOLA • DOM •

LON • SIMP

NO • LEGNA

VER • MILANO •

ON • PADOVA •

NA • VENEZIA •

MONFAL • KONE •

TRIES • TE • POST

ON • LJUBLJA

NA • ZAGREB •

BEGRAD • AD •

PESICE • DO •

VLICE • PRVOG MAJA



KIT BAR

*

1956

*

*

*

*

*

*

*

*

*

KLAS

KLAS 1956

• THE

END •

СПИСАК ФОТОГРАФИЈА И ИЛУСТРАЦИЈА У ТЕКСТУ

Димитрије Аврамовић, *Ахь Белка! Ели мојуће, да ми шако дивно, башь као мува у млеку изїледашь?*, карикатура објављена у *Шаљивицу*, 3. 2. 1852, стр. [6].

Милош Крњетин, *Кайейан йоследњи найушїа брод (ако не зна да йлива)*, око 1980, стр. 8-9.

Дејан Настић, *Имаше ли каршу више за Унинскої? Не, имам само за себе и моју Мицу*, око 1970, стр. [11].

Сабахадин Хоџић, *Свадљив айошекар*, око 1980, стр. [14].

Јован Пешић, *Слабији йол йобеђује*, око 1916, стр. [15].

Александар Клас као дете, Први костим – бал, фебруар 1931, стр. [18].

Крња, Клас I, Клас II [Милош Крњетин, Александар Каракушевић, Леонид Семењук], 1946, стр. [21].

Клас са сином Владимиром у редакцији *Илусшроване йолишїке*, стр. 22.

Изложба у Музеју примењене уметности у Београду, 1974, стр. 24.

У атељеу, око 1970, стр. [26].

Насловна страна *Јежа*, бр. 1668, 1971, стр. [27].

Повеља *Злашїни Јеж* за изузетан допринос југословенском хумору сатири и угледу *Јежа*, 1987, стр. [29].

У просторији редакције *Илусшроване йолишїке*, децембар 1959, [30].

Ако ме неко шражи ја сам на йлажи... рубрика *Смех*, *Илусшрована йолишїка*, стр. [33].

Редакција *Илусшроване йолишїке* на карикатури поводом 35 година постојања, новембар 1993, стр. [34].

Први међународни конкурс карикатура *Александар Клас*, 2009, стр. [35].

Позивница за изложбу *Александар Клас: карикашуре*, Васто, 1975, стр. [38].

Дизајн амблема фестивала у Кнок Хејсту, Белгија 1974, стр. [39].

Гледалац, најнаграђиванија Класова карикатура, 1971, стр. 40–41.

Класова илустрација уз текст Писмо из Италије, *Пракшїчна жена*, 20. април 1958, стр. [43].

Аутокарикатура, око 1980, стр. [47].

Новогодишња честитка, 1985, стр. [48].

Одломак из Класовог дневника са путовања по Европи, 1956, стр. [63].

Одломак из Класовог дневника са путовања по Европи, 1956, стр. [72].

КАТАЛОГ

Карикатуре објављене у *Јежу*, 1950–1990.

1. [Снег]

туш на папиру, 14 x 20 cm

запис на полеђини: „То је онај који није хтео да чисти снег пред својом кућом!”

АКГр 4/646

2. [Јатова нова крила]

туш на папиру, 15 x 21 cm

АКГр 4/564

3. [Фотеља]

туш на папиру, 14 x 20 cm

запис г. л.: „На шта ово мирише?”

АКГр 1/229

4. [Без главе]

туш на папиру, 14 x 20 cm

АКГр 1/226

5. [Портрет]

туш на папиру, 21 x 15 cm

АКГр 4/453

6. [Културне прилике]

туш на папиру, 15 x 21 cm

запис г. л.: „Осветлићу Вам културне прилике у Србији!”

запис с. д.: Данас предавање: Културне прилике у Србији

АКГр 1/393

7. [Како сте?]

туш на папиру, 15 x 21 cm

запис на полеђини: „Добар дан како сте?”, „Хвала на питању, социјално!”

АКГр 1/414

8. [Потрошачка корпа]

туш на папиру, 15 x 21 cm

запис г. л.: „Изгубио сам потрашачку корпу”

АКГр 1/444

9. [Бити ил' не бити]

туш на папиру, 15 x 21 cm

запис на полеђини: „Бити, ил' не бити, питање је сад!”

АКГр 1/135

10. [Стан]

туш на папиру, 15 x 21 cm

запис г. л.: „Можеш да купиш стан. Отплаћиваћеш га само сто педесет година!”

АКГр 1/136

11. [Динар]

туш на папиру, 15 x 21 cm

АКГр 1/358

12. [Промене]

туш на папиру, 15 x 21 cm

запис г. д.: „Промене”

АКГр 1/137

13. [Идеолошки правац]

туш на папиру, 15 x 21 cm

запис на полеђини: „Идеолошки правац“

АКГр 1/18

14. [Колица]

туш на папиру, 15 x 23 cm

АКГр 1/271

15. [Радник]

туш на папиру, 15 x 21 cm

АКГр 1/43

16. Славобранитељи

туш на папиру, 15 x 21 cm

запис на полеђини: „Када се сударе два става, ту не ниче трава,
ухвати те страва и заболи глава, а на крају донеће закључак да се
мењају оба става“

АКГр 1/512

17. Како да заштитимо човекову средину

туш на папиру, 18 x 24 cm

АКГр 1/698

Карикатуре објављене у *Илустрированој јолиџици*, 1958–1990.

18. [Несташица струје]

туш на папиру, 20 x 14 cm

запис на полеђини: „У ери несташице струје“

АКГр 2/396

19. [Ред мора да буде]

туш на папиру, 17 x 22 cm

запис на полеђини: „Реда мора да буде. Карте за преглед молим!”
АКГр 2/472

20. [Етимологија]

туш на папиру, 13 x 20 cm

запис на полеђини: „Сада знам одакле реч парадајз, паре дај из џепа!”
АКГр 2/531

21. [Паркирање]

туш на папиру, 13 x 28 cm

запис на полеђини: „Још један предлог за паркирање фиће”
АКГр 2/530

22. [Висока мода]

туш на папиру, 15 x 17 cm

запис на полеђини: „Сад ми је јасно зашто се то зове висока мода!”
АКГр 2/587

23. [Дуга коса]

туш на папиру, 15 x 20 cm

запис г. д.: „Њима не може да буде хладно, кад имају толику косу!”
АКГр 2/535

24. [Цена меса]

туш на папиру, 15 x 20 cm

АКГр 2/161

25. [Струја]

туш на папиру, 15 x 20 cm

АКГр 2/421

26. [Попис]

туш на папиру, 15 x 20 cm

запис на полеђини: „Попис основних сретстава”
АКГр 2/537

27. **[Шибице]**

туш на папиру, 15 x 20 cm

запис на полеђини: „Опет прелазим на шибице!”

АКГр 2/513

28. **[Излет]**

туш на папиру, 14 x 17 cm

запис на полеђини: „Пази и директор је дошао на излет!”

АКГр 2/579

29. **Хвала што не пушите!**

туш на папиру, 11 x 14 cm

АКГр 2/455

30. **Пут на море**

туш на папиру, 17 x 20 cm

запис на полеђини: „Пут на море”

АКГр 2/518

31. **Дочек Нове године**

туш на папиру, 14 x 18 cm

запис на полеђини: „Има ли у пола цене па макар и не била Нова?!”

АКГр 2/561

32. **Чистоћа је пола здравља**

туш на папиру, 14 x 20 cm

запис на полеђини: „Желите ли бели или црни хлеб?”

АКГр 2/494

Награђене карикатуре

33. **Гледалац, 1971.**

комб. техника на папиру, 20 x 26 cm

АКГр 15/377

34. **Мислилац**, 1979.

комб. техника на картону, 34 x 24 cm
АКГр 15/205

35. **[Светац]**, 1981.

комб. техника на картону, 40 x 30 cm
АКГр 15/211

36. **Човек и безбедност**, 1995.

туш на картону, 30 x 40 cm
АКГр 15/43

37. **[У тањиру]**, 1978.

комб. техника на картону, 30 x 40 cm
АКГр 15/205

38. **[Осмех]**, 1982.

комб. техника на картону, 30 x 35 cm
АКГр 15/231

39. **[Дуг језик]**, 1977.

комб. техника на картону, 40 x 30 cm
АКГр 15/232

40. **[Застава]**, 1990.

комб. техника на картону, 40 x 30 cm
АКГр 15/279

41. **[Фараон]**, 1982.

туш на картону, 35 x 27 cm
АКГр 15/208

42. **[Живели]**, 1980.

комб. техника на картону, 30 x 40 cm
АКГр 15/207

43. [**Живели 2**], 1980.
комб. техника на картону, 30 x 40 cm
АКГр 15/208

44. [**Коњаник**], 1980.
комб. техника на картону, 50 x 35 cm
АКГр 15/214

45. **Златни рог**, 1983.
комб. техника на картону, 30 x 40 cm
АКГр 15/206

46. **Luigi Mari** – Sogno, око 1970.
комб. техника на картону, 50 x 35 cm
АКГр 15/332

47. **Eryk Lipinsky**, око 1970.
комб. техника на картону, 50 x 35 cm
АКГр 15/316

48. **B. Free**, 1987.
комб. техника на картону, 27 x 30 cm
АКГр 15/137

49. [**Глава**], 1976.
туш на картону, 50 x 35 cm
АКГр 15/367

50. [**На коњу**], 1995.
комб. техника на картону, 34 x 25 cm
АКГр 15/135

51. [**На коњу 2**], 1995.
комб. техника на картону, 25 x 35 cm
АКГр 15/110

52. [**Радник**], 1995.

комб. техника на картону, 25 х 35 см
АКГр 15/143

53. [**Радник 2**], 1995.

комб. техника на картону, 35 х 25 см
АКГр 15/142

54. [**Директор**], 1995.

комб. техника на картону, 25 х 35 см
АКГр 15/343

55. [**Спава**], 1976.

туш на картону на картону, 30 х 40 см
АКГр 15/245

56. **У центар**, 1978.

туш на картону, 30 х 30 см
АКГр 15, 148

57. **Критика**, 1985.

туш на картону, 35 х 50 см
АКГр 15/216

58. [**Подељена**], 1976.

туш на картону, 30 х 30 см
АКГр 15/204

59. [**Звоно**], 1976.

туш на картону, 50 х 35 см
АКГр 15/389

60. **Месец**, око 1980.

комб. техника на картону, 45 х 33 см
АКГр 15/319

61. **Сужањ**, око 1980.

туш на картону, 50 x 35 cm

АКГр 15/209

62. [**Целат**], 1992.

туш на картону, 50 x 35 cm

АКГр 15/317

63. [**Мојсије**], 1992.

туш на картону, 50 x 35 cm

АКГр 15/313

64. [**Ника**], 1992.

комб. техника на картону, 50 x 35 cm

АКГр 15/293

65. **Ратник са источног забата Атининого храма...**, око 1980.

комб. техника на картону, 35 x 50 cm

АКГр 15/312

66. [**Главобоља**], око 1975.

комб. техника на картону, 50 x 35 cm

АКГр 15/212

Портретне карикатуре

67. **Креша Мартинковић**, 1949.

оловка у боји на папиру, 19 x 14 cm

АКГр 13/46

68. **Мома Михајловић**, 1948.

оловка у боји на папиру, 19 x 14 cm

АКГр 13/44

69. **Леонид Семењук**, 1947.

оловка у боји на папиру, 19 x 14 cm
АКГр 13/42

70. **Јосип Броз Тито**, 1962.

темпера на картону, 30 x 20 cm
запис д. д.: Политика, 6. II 1962.
АКГр 13/34

71. [**Holman Jefferson**], 1949.

оловка у боји на папиру, 19 x 14 cm
Гр 1961/70

72. [**Портрет мушкарца**], 1949.

фломастер на папиру, 22 x 18 cm
АКГр 13/27

73. **Џумхур**, око 1950.

фломастер на папиру, 30 x 22 cm
АКГр 13/39

74. **Борис**, 1949.

фломастер на папиру, 20 x 15 cm
запис д. д.: „American library” 30. 10. 1949 Борис
АКГр 13/39

75. **Панић**, 1950.

фломастер на папиру, 20 x 15 cm, сигн. д. с. Klas
запис д. д.: Панић, 20. I 50.
Гр 1691/27

76. **Техника фронта**, 1946.

фломастер на папиру, 20 x 14 cm
запис д. д.: 16. IV 46. Чачак
Гр 1691/6

77. [**Женски портрет**], 1955.

темпера на картону, 20 x 18 cm

запис д. д.: скица за уље

Гр 1691/6

78. [**Мушкарац у капуту**], 1948.

туш и фломастер на картону, 28 x 17 cm

запис д. д.: Alex, Нова година 1948

Гр 1691/29

79. **Hank Ketcham**, око 1960.

фломастер на папиру, 24 x 18 cm

запис д. с: Best Wishes, Denis Dad

АКГр 13/41

80. [**Фидел Кастро**], око 1960.

фломастер на папиру, 26 x 20 cm

Гр 1691/11

81. **Унапређење**, 1952.

фломастер на картону, 20 x 12 cm

АКГр 13/28

82. [**Портрет мушкарца у униформи**]

фломастер на папиру, 21 x 15 cm

запис д. д.: Logor Fuzine

АКГр 13/31

83. [**Аутокарикатаура**], око 1980.

фломастер на папиру, 20 x 15 cm

Гр 1691/73

84. [**Аутопортет са лулом из десног полупрофила**], око 1980.

фломастер на папиру, 20 x 15 cm

Гр 1691/74

Путописне карикатуре

85. **Атина**, 1971.

туш на картону, 40 x 30 cm

АКГр 10/176

86. **Roma, Piazza di Spagna**, 1969.

туш на картону, 40 x 30 cm

АКГр 10/166

87. **Праг, Мала страна**, око 1965.

туш на картону, 40 x 27 cm

АКГр 10, 167

88. **Paris, Place du theatre**, 1967.

туш на картону, 40 x 30 cm

АКГр 10/167

89. **Mainz**, 1957.

туш на папиру, 24 x 20 cm

АКГр 10/109

90. **Le Havre, foir St. Michel**, 19, око 1950.

туш на папиру, 20 x 28 cm

АКГр 10/108

91. **Le Havr**, око 1950.

туш на папиру, 20 x 14 cm

АКГр 10/104

92. **Le Havr, Rue Marceau**, око 1950.

туш на папиру, 20 x 14 cm

АКГр 10/105

93. **Citta del Vaticano**, 1958.

туш на папиру, 14 x 20 cm

запис г. с.: Rim 1958 Citta del Vaticano

АКГр 10/139

94. **Marburg**, око 1950.

туш на папиру, 30 x 20 cm

АКГр 10/115

95. **Paris, Pont au change**, око 1950.

туш на папиру, 20 x 13 cm

АКГр 10/77

96. **Paris, Monmartre**, око 1950.

туш на папиру, 20 x 10 cm

АКГр 10/92

97. **Weisbaden, Kürhaus**, око 1957.

туш на папиру, 20 x 10 cm

АКГр 10/112

Александар Клас на карикатури

98. **Александар Клас**

туш на папиру, 30 x 20 cm

сигн. с. л. Vafil El Solami

АКГр 14/18

99. **Александар Клас**

туш на папиру, 30 x 20 cm

сигн. с. д.: В. [Владимир] Мочалов

АКГр 14/22

100. Александар Клас

туш на папиру, 30 x 20 cm

сигн. д. д.: Д. Ж. [Димитрије Живадиновић]

АКГр 14/20

101. Александар Клас, 1989.

туш на папиру, 30 x 20 cm

сигн. д. д.: В. [Владимир] Мочалов, 89. 12. 4.

АКГр 14/67

102. Александар Клас

туш на папиру, 30 x 20 cm

сигн. д. с.: [Giorgio] Jabellini

АКГр 14/16

103. Александар Клас

туш на папиру, 30 x 20 cm

запис д. д.: To my friend Klas in remembrance

of our meeting in Istanbul, in Septembre '88 Bas [Vasilis Mitropulos – Bas]

АКГр 14/32

104. Александар Клас

Ђорђо Кавало, Италија

туш на папиру, 30 x 20 cm

сигн. д. с.: [Giorgio] Cavallo

АКГр 14/19

Рани цртежи и скице**105. Посетите Сибир, 1952.**

туш и оловка у боји, 26 x 18 cm

запис д. д.: Klas, Vipava 52

Гр 1691/28

106. **Свет за који се боримо**, 1950.

туш и оловка у боји, 20 x 15 cm

запис д. д.: 3/IX 1950.

Гр 1691/32

107. **[Војници]**, око 1950.

туш на папиру, 20 x 30 cm

Гр 1691/21

108. **[Униформе]**, око 1950.

туш на папиру, 20 x 15 cm

АКГр 9/74

109. **[Е, па честитам улазак у комунизам]**, око 1950.

оловка на папиру, 20 x 21 cm

АКГр 9/69

110. **[Забрањено је стрељати заробљенике]**, око 1950.

туш на папиру, 20 x 15 cm

АКГр 9/69

111. **[Александар Клас]**, око 1950.

оловка на папиру, 20 x 19 cm

Гр 1691/25

112. **[Гордијев чвор]**, око 1950.

туш на папиру, 18 x 24 cm

АКГр 3/75



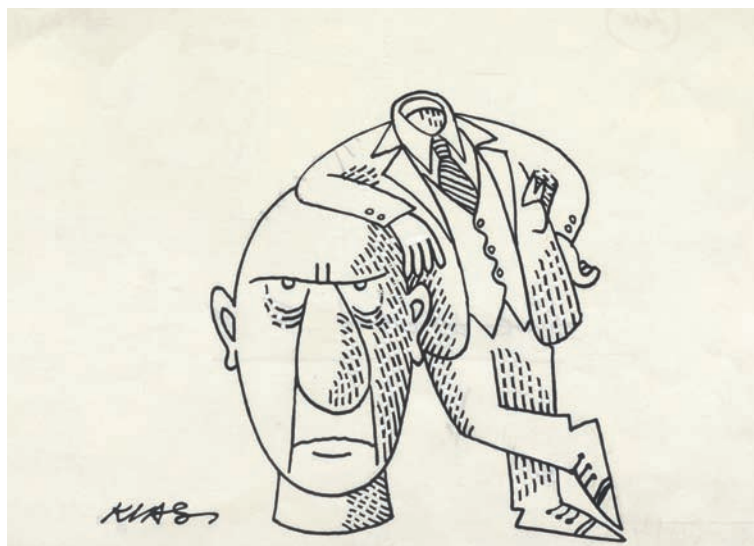
1



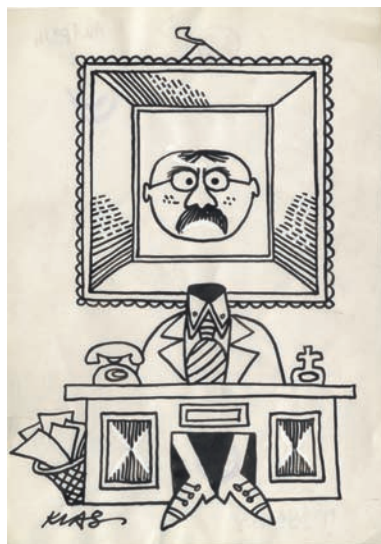
2



3



4



5



6



7



8



9



10



11



12



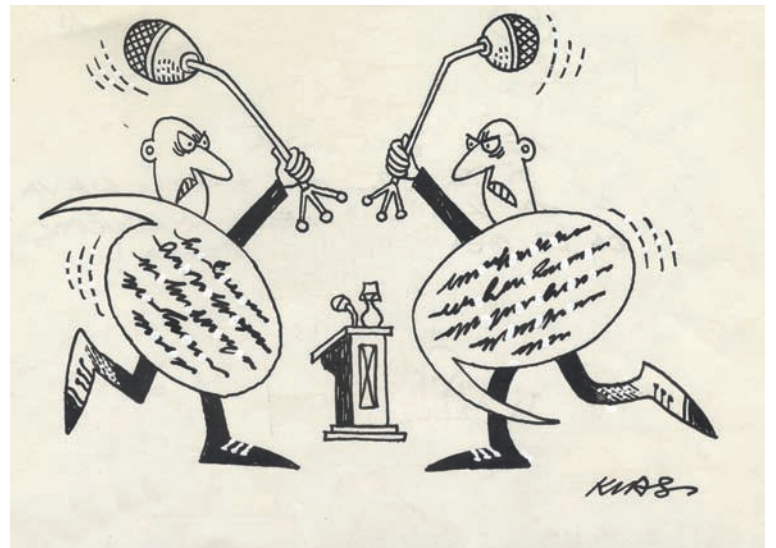
13



14



15



16



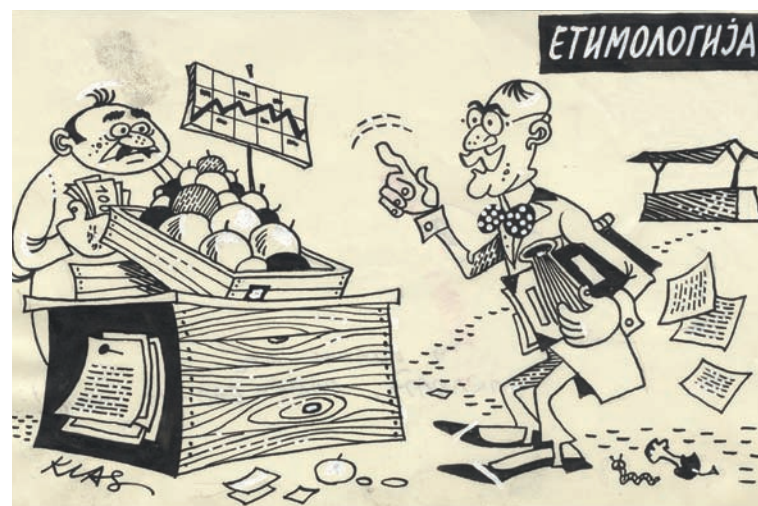
17



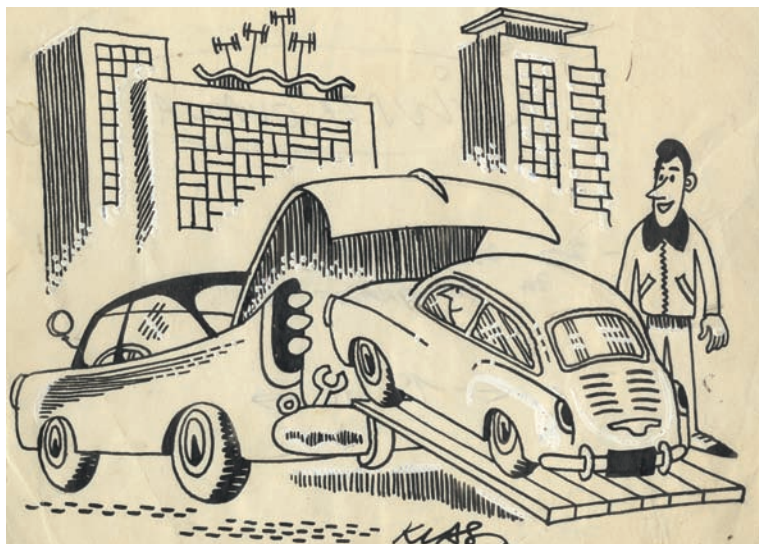
18



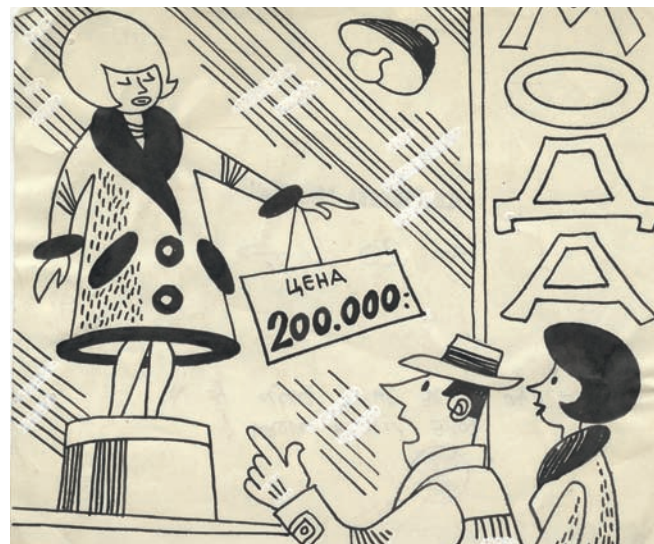
19



20



21



22



23



24



25



26



27



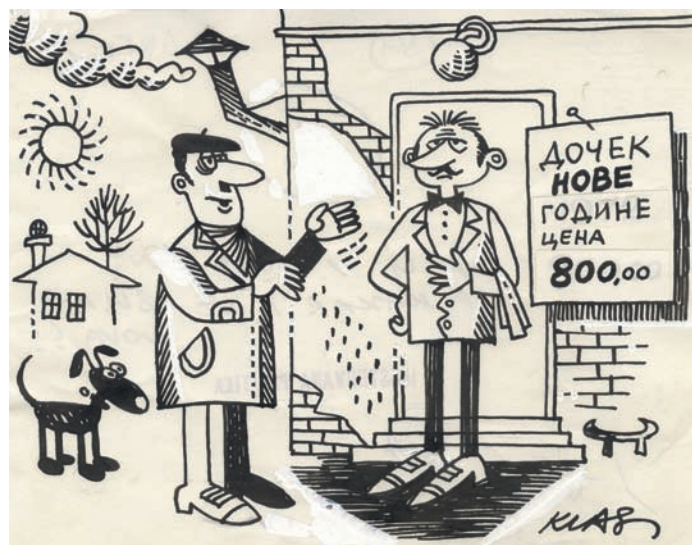
28



29



30



31



32



33



34



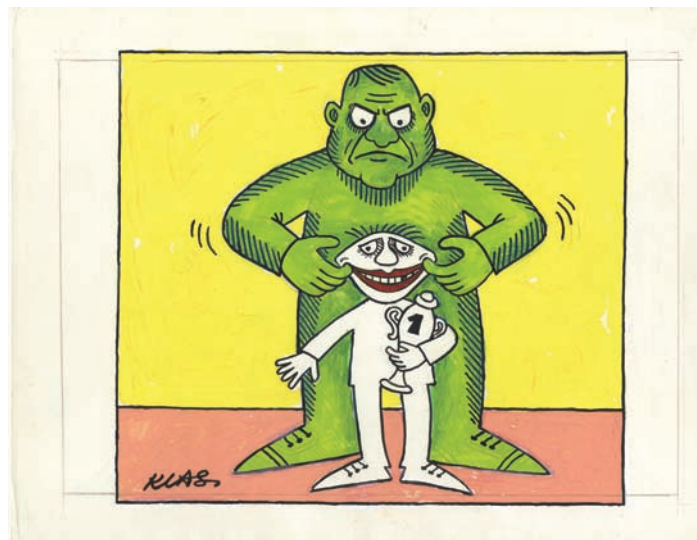
35



36



37



38



39



40



41



42



43



44



45



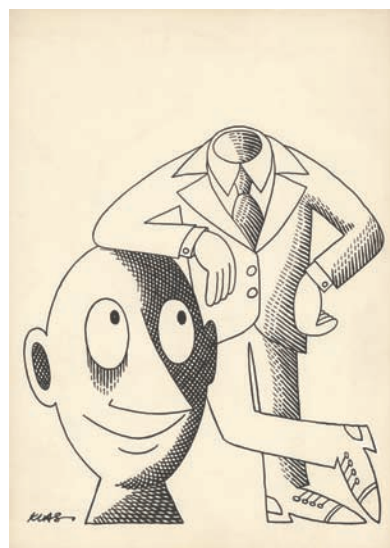
46



47



48



49



50



51



52



53



54



55



56



57



58



59



60



61



62



63



64



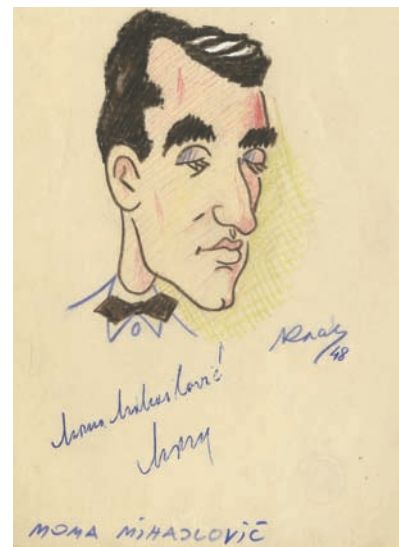
65



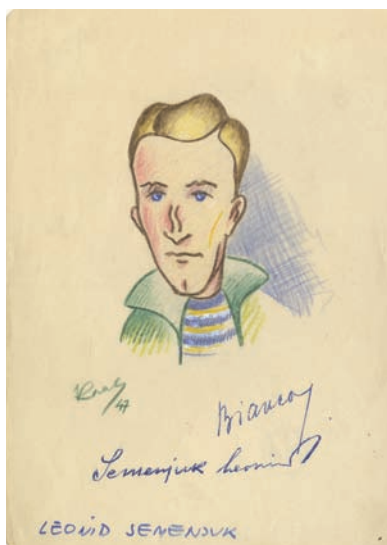
66



67



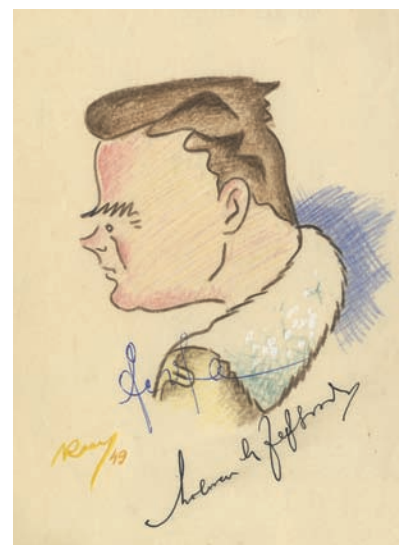
68



69



70



71



72



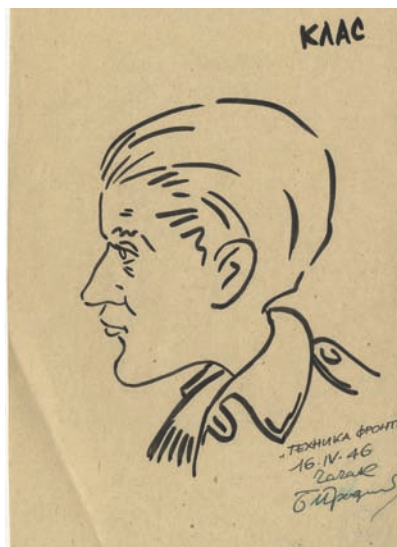
73



74



75



76



77



78



79



80



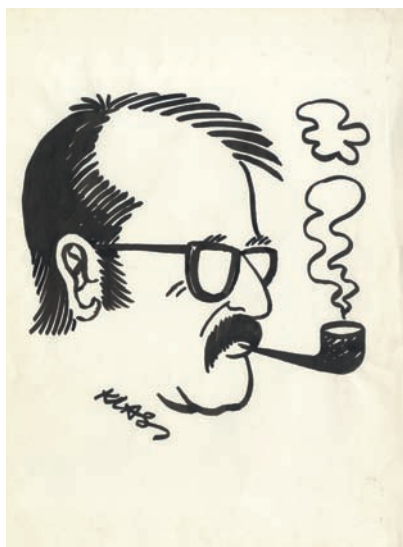
81



82



83



84



85



86



87



88



89



90



91



92



93



94



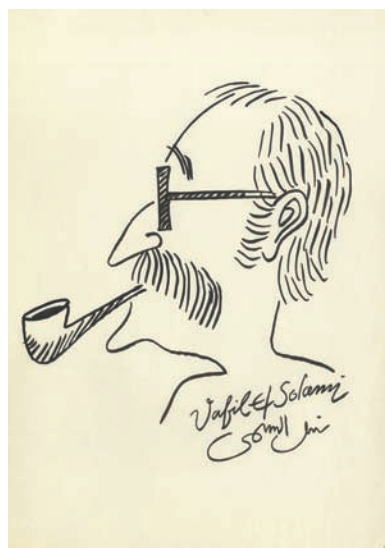
95



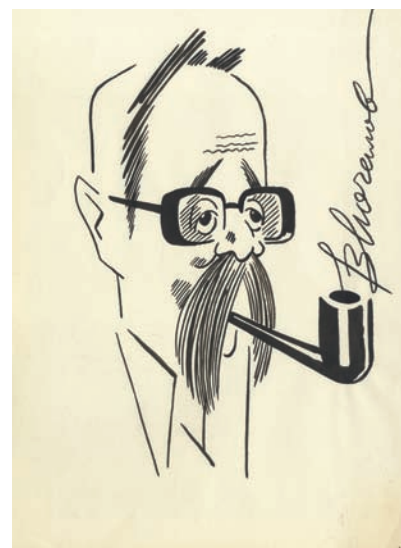
96



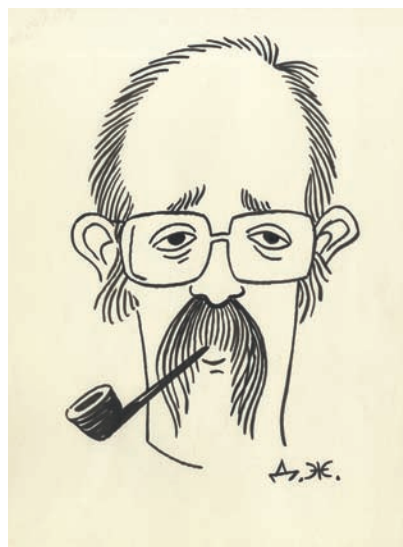
97



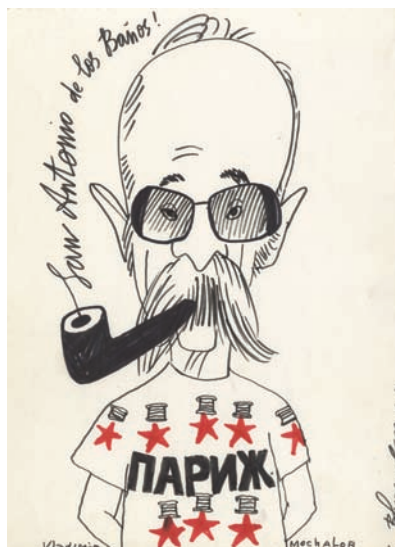
98



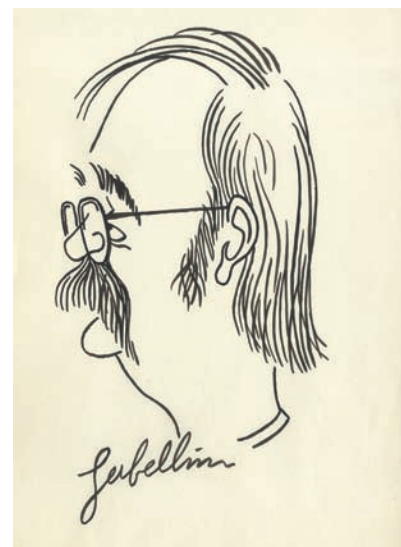
99



100



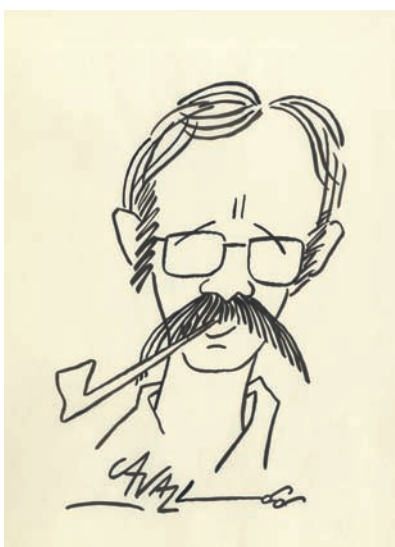
101



102



103



104



105



106



107



108



109



ИЗВОДИ ИЗ РЕЦЕНЗИЈА

Почешно појављиве рада се бави историјашом карикашуре у Европи и Србији све до појаве првих карикашуре Александра Каракушевића Класа, средином прошлог века. Од анализе најзначајнијих теорија улоге смеха и комике у карикашурама, које су извели чувени нововековни и савремени филозофи и психолози, до прегледа историјског и уметничког развоја карикашуре у Европи и Србији, ауторка пружа јединствен увид у положај који је карикашура имала на европском и нашем поднебљу.

Текст „Клас – карикашуриса“ Горана Стевановић је јединствена студија на пољу савремене примене уметности Србије и Југославије. Бави се анализом стваралаштва Александра Каракушевића Класа, истовремено полазећи од историјских, уметничких, психолошких и комуникационих карактеристика карикашуре, као његовог примарног поља деловања. Истовремено, описујући период настанка његових радова, ауторка повезује актуелне друштвено-политичке односе са начином на који Клас ствара своја дела. Овим текстом Горана Стевановић поставља Александра Каракушевића Класа на место једног од наших најзначајнијих карикашуриса друге половине двадесетог века, без претераног величања и митологизације, али са свеобухватном анализом поезије и комике његових радова.

Слободан Јовановић

Овај рукопис има како ужи специјализовани смисао тако и знатно ширу историјскоуметничку суштину, јер прати развој карикашуре од њене појаве 1850. године у Србији, доводећи је у ширу везу са њеним развојем у Европи.

С обзиром на чињеницу да нису постојале претходне важније парцијалне студије из ове области, Горана Стевановић је била принуђена да обави читав низ аналитичких преграда. У уводном разматрању је проблематизовала феномен карикашуре износећи релевантна мишљења филозофа, психоаналитичара, социолога, историчара уметности о карикатурној сврсисходности карикашуре, чији је крајњи циљ хумор. Улазећи у дубљу анализу феномена, Горана закључује да је улога карикашуре да преувеличава, умањује или изобличује субјект свој представљања, а такође и да истакне моћно средство политичке и социјалне борбе. Значај ове монографије, између осталог, чини и стилско вредновање појединих карикашура, као и зајачање да су оне својеврсни документи једног времена, посматран са ставом проницљивог критичара тог хуманости.

Весна Павићевић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

741.5.071.1:929 Клас А.(083.824)
741.5(497.11)»19/20»(083.824)

СТЕВАНОВИЋ, Горана, 1975-

Клас : карикатуре / аутор изложбе и каталога Горана Стевановић

. - Београд : Народна библиотека Србије, 2021 (Београд : Ретро принт)

. - 114 стр. : илустр. ; 22 x 24 cm

Тираж 300. - Стр. 65-66: Александар Клас црта за вас / Зефирино Граси

. - Стр. 67: Сећање на Класа / Југослав Влаховић. - Стр. 68: Његова екселенција, Александар Клас / Радивоје Бојичић. - Стр. 69: Класово мајсторско перо / Горан Ђеличанин. - Стр. 70: Сустрет са Класом / Петар Писместровић. - Стр. 71: Aleksandar Klas a wonderful friend and artist / Marco De Angelis. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр. 53-57. - Summary: Aleksandar Klas, a cartoonist.

ISBN 978-86-7035-471-5

1. Клас, Александар, 1928-2002 [уметник]

а) Клас, Александар (1928-2002) -- Карикатуре -- Изложбени каталози

COBISS.SR-ID 44474889